

rechtstreeks 2017 nr 1

Raad voor de
rechtspraak

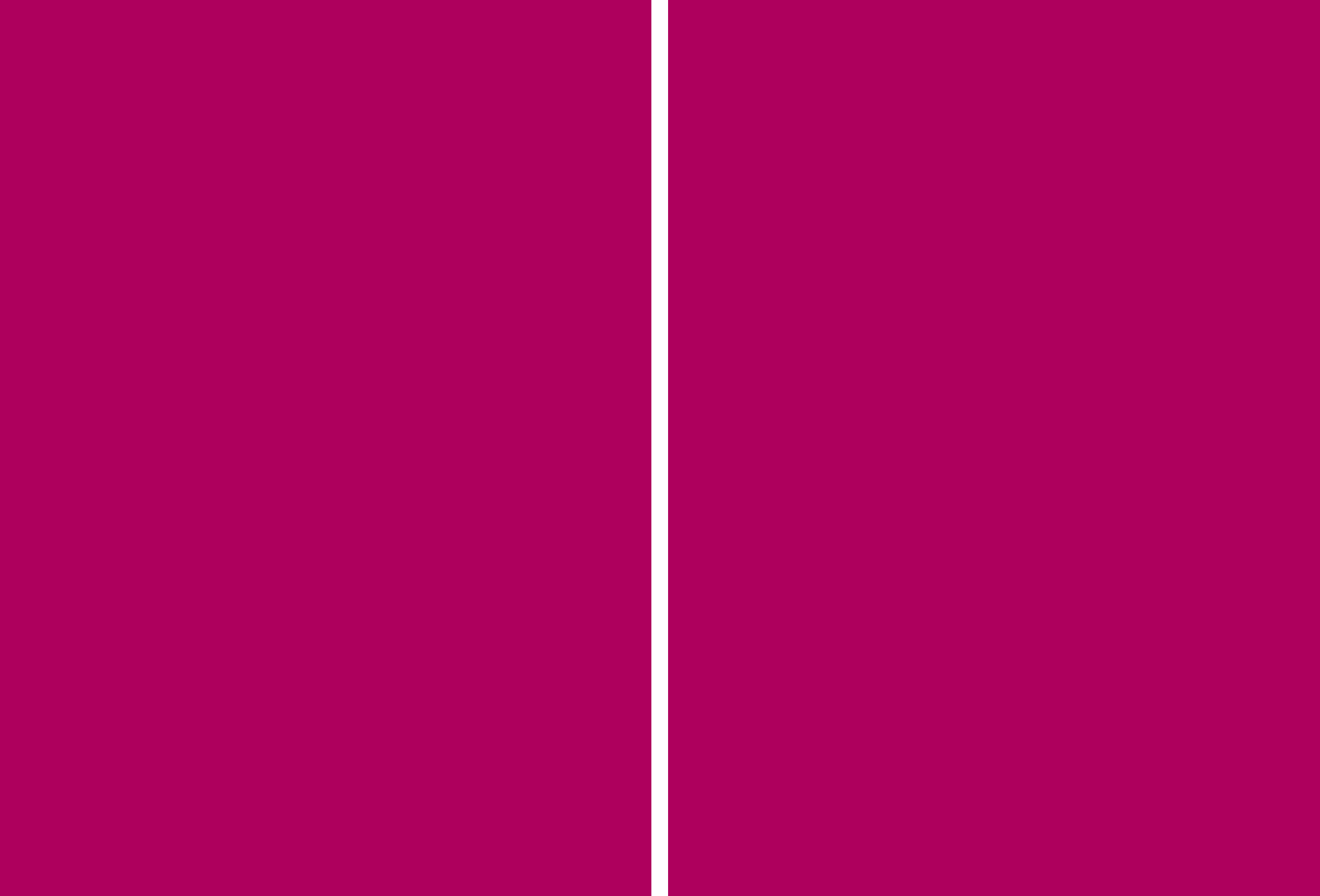
rechtstreeks 2017 - nr 1

Recent verschenen

- 2016 – nr 2 De strijd om de rechterlijke macht
- 2016 – nr 1 Herijking rechtsbijstand: ‘Verrassend eenvoudig’
- 2015 Voorbij vrijblijvendheid

Hoofdartikel De pratende, schrijvende en
twitterende rechter: terughoudendheid troef

De pratende, schrijvende en twitterende
rechter: terughoudendheid troef

Colofon

Rechtstreeks is een periodiek van de Raad voor de rechtspraak en richt zich op de praktijk en de ontwikkeling van de rechtspraak in Nederland. Het blad stelt zich ten doel wetenschappelijke inzichten en bijdragen aan het publieke debat over de rechtspraak ter kennis te brengen van allen die beroepshalve bij de rechtspraak betrokken zijn. Opname in *Rechtstreeks* betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Redactie

Mr. H. (Herman) Bolt
Waarnemend president van het
College van Beroep voor het bedrijfsleven

Prof. dr. M. (Mirko) Noordegraaf
Hoogleraar publiek management bij
Bestuurs- en Organiseringswetenschap (USBO)
van de Universiteit Utrecht

Dr. S. (Suzan) Verberk
Adviseur wetenschappelijk onderzoek
Raad voor de rechtspraak

Redactieraad

Prof. mr. T. Barkhuysen
Prof. dr. B. Böhler
Prof. mr. Y. Buruma
Prof. dr. J.G. van Erp
Prof. mr. J.H. Gerards
Prof. mr. N.J.H. Huls
Prof. mr. M.A. Loth

Redactieadres

Redactie Rechtstreeks
Raad voor de rechtspraak
Afd. Ontwikkeling
Postbus 90613
2509 LP Den Haag
E-mail: rechtstreeks@rechtspraak.nl

Uitgever

Sdu Uitgevers bv, Den Haag

Oplage

4450 exemplaren

Foto omslag

everything possible/Shutterstock

ISSN 1573-5322

Abonnementen

Rechtstreeks wordt gratis toegezonden aan hen die tot de doelgroep behoren. Wie meent voor toezending in aanmerking te komen wordt verzocht zijn naam, postadres en functie kenbaar te maken aan het secretariaat van *Rechtstreeks* (rechtstreeks@rechtspraak.nl).

Adresmutaties

Sdu Klantenservice
Postbus 20014
2500 EA Den Haag
tel. 070-3789880
of via: www.sdu.nl/service

Retouren

Bij onjuiste adressering verzoeken wij u gebruik te maken van de adresdrager en daarop de reden van retournering aan te geven.

© Staat der Nederlanden (Raad voor de rechtspraak)

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd, in een voor anderen toegankelijk gegevensbestand worden opgeslagen of worden openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Raad voor de rechtspraak. De toestemming wordt hierbij verleend voor het veeleenvoudigen, in een gegevensbestand toegankelijk maken of openbaar maken waarvoor geen geldelijke of andere tegenprestatie wordt gevraagd en ontvangen en waarbij deze uitgave als bron wordt vermeld.

Inhoud

Redactioneel / 5

Over de auteurs / 7

Column Het nieuwe normaal / 9

Wouter Veraart

**Hoofdartikel De pratende, schrijvende en twitterende rechter:
terughoudendheid troef** / 13

Sietske Dijkstra

Reactie Rechterlijke uitingsvrijheid in *common law*- en *civil law*-systemen / 29

Elaine Mak

Reactie Extrajudicieel optreden: niet onwenselijk / 33

Ybo Buruma

Reactie Gezag van onderaf versterken met informatieve tweets / 40

Joyce Lie

Redactioneel

In deze Rechtstreeks draait het om klassieke zaken die meer dan ooit actueel zijn. Hoe ver mag een rechter gaan in zijn publieke uitingen? Waar liggen eigenlijk de grenzen van de uitingsvrijheid van rechters en raadsheren?

Sietske Dijkstra gaat daar in het hoofdartikel op in, op grond van haar proefschrift *De rechter als evenwichtskunstenaar*, waar ze op 9 september 2016 op promoveerde. In haar artikel maakt ze duidelijk dat die vraag fundamentele spanningen losmaakt, aangezien rechters meerdere rollen en identiteiten in zich kunnen en zullen verenigen. Ze zijn persoon, met persoonlijke opvattingen, en zelfs partijpolitieke opvattingen, zoals de bekende Vrij Nederland-enquête gedurende de afgelopen jaren steeds heeft duidelijk gemaakt. Ze zijn tevens ambtsdrager en staatsrechtelijk ingebed, voor alles neutraal en toepassers van de wet. Ze kunnen bovendien als professionals worden gezien, dat wil zeggen beroepsbeoefenaren die met hun collegae opvattingen en waarden delen, alsmede (professionele) standaarden, en goed gesocialiseerd zijn in het toepassen daarvan.

Hoe die combinatie van rollen en identiteiten uitpakt, verschilt van land tot land en zal onder meer afhankelijk zijn van het rechtstelsel waarin rechters werken. In die zin is de Amerikaanse rechter – waar de laatste

tijd veel over te doen is – niet direct met de Nederlandse rechter te vergelijken: de eerstgenoemde is meer persoon dan de laatstgenoemde, die meer ambtsdrager is. In haar bijdrage verkent Dijkstra de grenzen en geeft ze aan waar ruimte mogelijk is en soms daadwerkelijk wordt genomen – bijvoorbeeld als rechters gaan twitteren. Toch blijft ze wat Nederlandse rechters betreft terughoudend als het gaat om de mogelijke verruiming van uitingsvrijheid. In relatie tot de alom aanwezige sociale media betoogt ze bijvoorbeeld dat rechters daar niet te veel in mee moeten gaan. Het is en blijft evenwichtskunst, zoeken naar de balans en voorzichtigheid.

De commentaren die in reactie op het artikel van Dijkstra zijn geschreven laten een ander geluid horen. Vooral als het gaat om sociale media vertelt rechter Joyce Lie – beter bekend als Judge Joyce op Twitter – dat de uitingruimte juist nieuwe gedaanten krijgt en rechters nieuwe mogelijkheden hebben om zich eigentijds te kunnen verbinden met maatschappelijke ontwikkelingen en zorgen. Zelfs in 140 tekens, zo stelt ze, kan rechtspraak een evenwichtige publieke uitstraling krijgen. Lid van de Hoge Raad Ybo Buruma trekt het breder, en stelt dat rechters meer van zichzelf kunnen en moeten laten zien. Hoogleraar Elaine Mak tot slot koppelt de rechterlijke uitingsvrijheid aan rechtstelsels

en stelt dat we die verschillen niet moeten overdrijven. De veronderstelde verschillen tussen *common law*- en *civil law*-stelsels worden kleiner, bijvoorbeeld omdat het rechterlijke handelen op nieuwe manieren georganiseerd wordt, soms letterlijk via steviger aangestuurde rechterlijke organisaties.

In zijn column gaat Wouter Veraart eveneens in op de rol van rechters in turbulente tijden, maar hij maakt het nog actueler. Hij neemt de uitspraak van onze minister-president Rutte als uitgangspunt, over dat ‘je normaal moet doen en anders moet vertrekken’. Hij stelt dat bepalen wat wel of niet normaal is, helemaal niet aan de politiek is, maar aan de rechter! Dat stelt het voorgaande verder op scherp. Hoe kan de Rechtspraak in tijden die politieker worden des te meer apolitiek handelen? Hoe kan de Rechtspraak in politiek turbulente tijden haar neutrale rol waarmaken, juist door zich te uiten? Dat is een heel nieuw soort evenwichtskunst aan het worden.

Al met al een evenwichtige Rechtstreeks, al zeggen we het zelf. Dat is ónze uitingsvrijheid.

De redactie,
Herman Bolt
Mirko Noordegraaf
Suzan Verberk

Over de auteurs

Ybo Buruma

Prof. mr. Y. Buruma is sinds 2011 raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden. Hij studeerde criminologie in Leiden en rechten in Utrecht en promoveerde in 1993 in Leiden. Hij was hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Radboud Universiteit. Ook was hij betrokken bij de parlementaire enquêtecommissie opsporingsmethoden (commissie Van Traa) en voorzitter van de Commissie evaluatie afgesloten strafzaken. Buruma was voorzitter van de Nederlandse Juristenvereniging en is redacteur van het Nederlands Juristenblad. Met ingang van 1 juni 2015 is hij benoemd tot CPO-hoogleraar Rechtstaat, rechtsvorming en democratie in Nijmegen.

Sietske Dijkstra

Mr. dr. S. Dijkstra is rechter in de Rechtbank Noord-Nederland, team handel/kanton. In 2016 promoveerde zij bij de Open Universiteit op het proefschrift *De rechter als evenwichtskunstenaar – De vrijheid van de rechter om zijn persoonlijke meningen en overtuigingen te uiten*. Van haar hand verscheen in het Nederlands Juristenblad de bijdrage ‘De rechtspraak en de islamitische hoofddoek’ (2016). Zij is onder meer lid van de integriteitscommissie van de rechtbank en redacteur van het tijdschrift voor de rechterlijke macht Trema.

Joyce Lie

Mr. J. Lie heeft Nederlands recht gestudeerd aan Tilburg University. Tijdens haar studie was ze buitengriffier en werkte ze onder meer als vrijwilliger bij Bureau Slachtofferhulp. Ze was raio in Roermond en is sinds 2009 rechter bij de rechtbank Oost-Brabant, waar ze bestuursrechtelijke zaken behandelt. Onder de naam Judge Joyce geeft zij publieke bekendheid aan het recht en aan het werk van rechters. Ze heeft onder meer columns geschreven voor nrc.next en de website van NRC Handelsblad.

Elaine Mak

Prof. dr. E. Mak is hoogleraar encyclopedie en rechtstheorie aan de Universiteit Utrecht. Haar onderzoek richt zich op rechtspraak en rechterlijke organisatie onder invloed van onder meer managementdenken (*De rechtspraak in balans*, dissertatie EUR 2008) en globalisering (*Judicial Decision-Making in a Globalised World*, 2013). Zij leidt momenteel een vijfjarig NWO-onderzoeksproject over Europese rechtspraakculturen.

Wouter Veraart

Prof. mr. W.J. Veraart is hoogleraar encyclopedie der rechtswetenschap en rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij studeerde rechten en wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam. In 2005 promoveerde hij in Rotterdam cum laude op het proefschrift *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*. In zijn oratie *De passie voor een alledaagse rechtsorde* in 2009 besteedde hij aandacht aan de juridische implicaties van vergeten en herinneren als collectieve reacties op onrecht uit het verleden.

© Evita Copier

Het nieuwe normaal

Wouter Veraart

'Doe normaal of ga weg.'

'From this day forward, it's going to be only America first. America first. Every decision on trade, on taxes, on immigration, on foreign affairs will be made to benefit American workers and American families.'

'Niemand kan een toekomst opbouwen in een land waar je de waarden en tradities niet wil delen.'

Drie quotes uit het begin van 2017. De eerste komt uit een brief van premier Mark Rutte gericht aan alle Nederlanders die als onderdeel van de VVD-verkiezingscampagne als advertentie in verschillende dagbladen verscheen. Het tweede fragment komt uit de inaugurele speech van Donald Trump en behoeft geen nadere toelichting. De derde quote komt uit het CDA-verkiezingsprogramma.

Het zijn drie citaten die de tijdgeest typeren en die tot hetzelfde discours behoren. Zij definiëren het 'nieuwe normaal': een eng nationalistisch 'normaal' waarin aan nieuwkomers te verstaan wordt gegeven dat zij zich volledig

dienen aan te passen aan 'onze' waarden en 'onze' tradities en anders beter kunnen verdwijnen.

Als 1989 het jaar was waarin grenzen vervaagden, muren omvielen, en de contouren van een nieuwe, multilaterale wereldorde zichtbaar werden, dan is 2016 (het jaar waarin Trump werd verkozen als president van de Verenigde Staten), het jaar van de restauratie, van de terugkeer naar een wereldorde die langs strenge nationale, etnische en religieuze lijnen is gedefinieerd, waarin mensenrechten in het slop dreigen te raken en tussen soevereine staten weer vaker het recht van de sterkste heerst.

Op revolutie volgt restauratie. Dus kan ik het niet helpen het revolutiejaar van onze generatie, 1989, met 1789, het jaar van de Franse Revolutie, te vergelijken, en 2016 (met een beetje smokkelen) met 1815. Scholieren leren nog altijd dat op het Congres van Wenen in 1815 de liberaal-democratische verworvenheden van de verlichting en de Franse Revolutie werden teruggedraaid. In plaats daarvan werd weer teruggegrepen naar traditionele pre-revolutionaire waarden en de autoritaire

machten van vóór de omwentelingen. Iets soortgelijks zien wij na 2015 weer gebeuren: een wereldwijde poging om te restaureren, een roep om autoritaire machtsuitoefening en om een al dan niet gedroomd verleden van ruim vóór 1989 (de jaren vijftig!) zoveel mogelijk in oude luister te herstellen: 'Let's make America great again.'

Hoe moeten rechters zich opstellen in deze snel veranderende wereld? Moeten zij meebuigen of protesteren? Wellicht moeten zij geen van beide. Van rechters wordt immers verwacht dat zij zich principieel afzijdig houden van de politiek. Rechters zijn op hun best wanneer zij zich, dichtbij de straat en de burger, bezighouden met de beslechting van alledaagse conflicten. In de rechtszaal gaat het om echte levens van echte mensen die veel diverser zijn dan politieke slogans ons willen doen geloven. Tegenover het 'nieuwe normaal' van de politiek stelt de rechter de normale behandeling waarop allen die zich in Nederland bevinden – ongeacht de pluraliteit van hun opvattingen, bestaanswijzen, gedragingen, etniciteit of afkomst en tradities – evenveel recht hebben.

Wat verstaan we eigenlijk onder normaal? Het woord is afgeleid van het Franse *normal* en betekent volgens Van Dale 'overeenkomstig de regel'. Als deze definitie van Van Dale wordt gevolgd, dan is de rechter het staatsorgaan bij uitstek dat bepaalt welk

gedrag normaal is in dit land – en níét de uitvoerende of wetgevende macht.

Alle politieke slogans ten spijt is het de rechter en niet de politicus die vaststelt of iemand zich al dan niet normaal – in de gangbare betekenis van 'overeenkomstig de regels die wij met elkaar hebben afgesproken' – heeft gedragen – en die bij een geconstateerde overtreding van de norm beslist over de consequenties. Dat is van groot belang voor al diegenen die zich nu, omdat zij niet tot het imaginaire nationale 'wij' van de politici behoren – bijvoorbeeld omdat zij geen Kerstmis vieren, maar het Suikerfeest; geen oud en nieuw, maar Chinees nieuwjaar – met dreigende sociale uitsluiting geconfronteerd zien.

Door vast te houden aan de eigen opdracht: het toepassen van het geldend recht op individuele gevallen, zal de rechterlijke macht tegenwicht kunnen bieden tegen de nieuwe normaliteit van een dominante groepsnorm die door leidende politici gepropageerd wordt en die op culturele assimilatie is gericht. Het rechterlijke normaal vraagt niet van mensen om zich cultureel te assimileren of om hun geloofsovertuiging op te geven, maar respecteert hen zoals zij zijn, in al hun culturele en religieuze verscheidenheid. De normaliteit in de rechtszaal is gebaseerd op het algemene karakter van rechtsregels. Een rechtsregel geeft mensen ruimte om zich tot die regel te verhouden. Bij de beoordeling van de vraag of

iemand een strafbaar feit heeft begaan, zijn de bewijsregels dezelfde voor joden, christenen, moslims, ongelovigen, vrijdenkers et cetera. Ons rechtssysteem is niet vooringenomen en staat agnostisch tegenover religieuze overtuigingen en levensbeschouwelijke opvattingen.

In een rede met de titel 'Universalisme Oud en Nieuw' die de Joods-Nederlandse rechtsfilosoof Izaak Kisch in 1945 hield bij de aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de Universiteit van Amsterdam, definieerde hij het onrecht uit de oorlogsjaren zeer beknopt als een 'te ruime opvatting van gezag' en een 'te enge opvatting van gemeenschap': 'En wat hebben wij nu ondervonden, gezien, gevoeld als onrecht? Dat een overheid haar onderdanen – en den vreemden die zij door expansie tot onderdanen had gemaakt – alle vrijheden, alle grondrechten heeft ontnomen. Dat een volk alleen zichzelf heeft doen gelden, anderen niet heeft geteld. En om het nu te zeggen in termen van gezag en gemeenschap: dat een gezag te ruim en een gemeenschap te eng is opgevat.' (p. 4)

Deze woorden van Kisch hadden voor de huidige tijd geschreven kunnen zijn. Consequent tegenwicht bieden tegen de gevaren van een 'te ruime opvatting van gezag' en een 'te enge opvatting van gemeenschap' is ook de opdracht van de rechterlijke macht in Nederland in de komende jaren. Die opdracht is momenteel niet populair en zal door

velen in de huidige tijd als politiek kunnen worden ervaren. Tegen dat verwijt zal de rechter zich teweer moeten stellen door er keer op keer op te wijzen dat in een rechtsstaat het gezag verdeeld is en niet in één hand is verenigd; voor zover die positie politiek is, is de rechterlijke macht, als deel van de trias politica, ook zelf een politieke macht. Anders gezegd: de macht van wetgever en bestuur vindt zijn begrenzing in het geldende recht waaraan getoetst wordt door een onafhankelijke rechterlijke macht.

Voorts is het van groot belang dat de rechters elke dag laten zien dat de juridische 'normaliteit' in Nederland gebaseerd is op gelijk respect en een gelijke behandeling van mensen in al hun culturele, levensbeschouwelijke en religieuze verscheidenheid. Ook deze 'normale behandeling' die niet discrimineert, maar de algemene regels toepast in een context van alledaagse pluriformiteit zal door sommigen als 'politiek' worden bestempeld. Ook hier geldt dat de rechters zullen moeten blijven uitleggen dat rechtsregels in een rechtsstaat voor iedereen gelijkelijk gelden, ongeacht iemands rang of stand, religie of levenswijze – zie artikel 1 van de Grondwet. Deze waarde is ook een politieke waarde, maar tegelijkertijd het fundament waarop onze samenleving en dus ook onze rechtspraak berust.

Wat in de Nederlandse rechtszaal normaal is (ondanks en tegenover het 'nieuwe normaal' van de citaten waarmee deze column opende), werd in de uitspraak van 9 december 2016 in de strafzaak tegen Geert Wilders door de Rechtbank Den Haag nog eens helder uit de doeken gedaan: 'Er is maar één maatstaf ter beoordeling van de vraag of sprake is van strafbare feiten en dat is het recht, vastgelegd in wetgeving, internationale regelgeving en jurisprudentie. Niets meer en niets minder. Daarbij spelen persoonlijke opvattingen of voorkeuren geen rol. Dit is géén politiek proces want ook een democratisch verkozen volksvertegenwoordiger zoals verdachte staat niet boven de wet. Ook op hem is het recht van toepassing.'

In ons land spreken rechters recht zonder aanzien des persoons en op basis van het geldende recht. Er geldt een vrije, onafhankelijke rechtspraak en ook hooggeplaatste personen dienen zich aan rechterlijke uitspraken te houden. Wie dat niet zint, kan beter vertrekken.

De pratende, schrijvende en twitterende rechter: terughoudendheid troef

Sietske Dijkstra

Actuele en decennia oude vragen

Deze bijdrage heeft betrekking op de vrijheid van de rechter. De rechter is een mens van vlees en bloed. Misschien is hij wel een D66-stemmer, behoort hij tot de Nederlands-hervormde kerkgemeenschap, houdt hij van jazzmuziek, steunt hij Greenpeace, droomt hij stiekem van een carrière in de landelijke politiek, wil hij het liefst pacifisme uitdragen, en vindt hij de rechterlijke organisatie maar een last – en misschien ook allemaal wel niet. Wat betekent het rechterschap voor de mogelijkheid om aan dergelijke meningen, overtuigingen, voorkeuren en idealen uiting te geven, of dit nu is door middel van het gesproken of geschreven woord of, bijvoorbeeld, door het lidmaatschap van een vereniging, politieke partij, kerk- of ander genootschap of door de dracht van een religieus symbool, zoals een islamitische hoofddoek? Met andere woorden, welke ruimte heeft de rechter om binnen en buiten functie uitdrukking te geven aan wat hij denkt, vindt en gelooft?¹

Het zijn actuele vragen. Ze komen op bij de ontwikkelingen rondom het Meerjarenplan Rechtspraak 2015-2020 dat rechters er eind 2015 toe bracht om zich in de pers uit te laten over de voorgenomen bezuinigingen, in toga de straat op te gaan en kortstondig het werk neer te leggen.² Met name politiek getinte uitingen en gedragingen liggen gevoelig, zo bleek recent maar weer toen een rechter in de zaak Wilders II werd gewraakt mede vanwege haar uitlatingen op televisie en toen een rechter haar Twitteraccount beëindigde nadat zij forse kritiek had gekregen wegens een *tweet* over Wilders.³ Tegelijkertijd zijn het vragen die al decennialang worden gesteld. Zo liggen ze onder de discussie over nevenfuncties, zoals die is gevoerd in de jaren 80 en 90 en door onder meer praktijksituaties werd aangezwengeld, zoals de kwestie van rechter Nol Vermolen, de rechter in het proces van Volkert van der G.,

1 Deze bijdrage is gebaseerd op een dissertatie waarin deze vraag centraal staat: Dijkstra 2016.

2 Zie onder meer *Noordhollands Dagblad* 4 september 2015, 'Een edelachtbaar protest' en *NRC Handelsblad* 9 september 2015, 'Toga-protest leidt tot uitstel sluiting rechtbanken'.

3 Respectievelijk Rechtbank Den Haag 11 november 2016: ECLI:NL:RBDHA:2016:13520 en de account Sylvia Taalman @iRechter.

die eerder linkse activiteiten had ontplooid, en onder de commotie over de combinatie rechter-islamitische hoofddoek die in het begin van het millennium bestond.⁴ De blijvende actualiteit van het onderwerp heeft te maken met het feit dat het samenhangt met de *communis opinio* over het rechterschap, de algemene, in samenleving en beroepsgroep heersende opvattingen over wat een goede beroepsuitoefening door de rechter is. In deze opinio klinken allerlei maatschappelijke opvattingen en ontwikkelingen door: fatsoensnormen, technische en sociale ontwikkelingen. Ook veranderende ideeën over wat goede overheidsdienstverlening is, werken door in de normen die worden gehanteerd om het gedrag van de rechter te beoordelen.

In deze bijdrage worden de grenzen onderzocht van de ruimte die de individuele rechter heeft om zijn persoonlijke meningen en overtuigingen te uiten. Gemakshalve wordt daarbij gesproken over ‘rechterlijke uitingsvrijheid’. Daarbij zullen als eerste de belangrijkste normen worden besproken die naar voren komen uit de voor de Nederlandse rechter geldende juridische en beroepsethische kaders die dit onderwerp beheersen. Daarna wordt ingegaan op de context waarin de Nederlandse rechter zijn werk doet, omdat die van invloed is op de reikwijdte van de rechterlijke uitingsvrijheid. Daarbij wordt zowel aandacht besteed aan de Nederlandse traditie van rechtspraak als de inbedding van de rechter in de rechterlijke organisatie. Vervolgens wordt een aantal aanbevelingen gedaan om te komen tot een beter begrip van en omgang met het onderwerp in de praktijk. Ter afsluiting wordt ingegaan op de betekenis van communicatie door de rechterlijke organisatie met de samenleving en de rol die de individuele rechter daarin kan spelen.

Nationale en internationale kaders die de rechterlijke uitingsvrijheid beheersen

Voor de afbakening van de rechterlijke uitingsvrijheid zijn zowel nationale als internationale kaders van belang. In de Nederlandse wet vervult artikel 46c Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren (Wrra), dat de tuchtrechtelijke grenzen van het handelen van de rechter markeert, een centrale rol. In deze bepaling wordt het handelen van de rechter afgebakend aan de hand van criteria zoals ‘de waardigheid’ van het ambt en ‘nadeel toebrengen’ aan de ‘goede gang van zaken bij de rechtspraak’. De Nederlandse wet kent ook (andere) verboden en geboden voor de rechter, zoals het geheim van de raadkamer, de strafbaarstelling van de schending van het ambtsgeheim, een verbod op ex parte communicatie en verschillende incompatibiliteiten. Ook heeft de rechter te maken met wettelijke verplichtingen zoals de registratie van nevenbetrekkingen en wordt hem door de wet nauwgezet voorgeschreven

4 Zoals die is gevoerd naar aanleiding van onder meer het oordeel van de Commissie Gelijke Behandeling van 22 juni 2001 (2001-53) dat de Rechtbank Zwolle discriminatoir heeft gehandeld door een sollicitante voor de functie van buitengriffier af te wijzen omdat zij in de zittingszaal een islamitische hoofddoek wilde dragen. Zie recent over de hoofddoek in de rechtspraak ook Dijkstra NJB 2016.

welke kleding hij tijdens de ambtsuitoefening draagt.⁵ De Nederlandse wetgeving is maar zeer beperkt uitgewerkt in de rechtspraak.

Naast de Nederlandse wet vormt de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) een belangrijk kader, met name over het recht op een eerlijk proces (art. 6 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM)) en de vrijheid van meningsuiting (art. 10 EVRM). Gelet op artikel 94 Grondwet speelt deze rechtspraak een belangrijke rol bij de afbakening van de rechterlijke uitingsvrijheid. Een voorbeeld van een recente Nederlandse zaak waarin de uitingsvrijheid van een magistraat onder artikel 10 EVRM aan de orde was, betreft de klachtzaken ex artikel 13a Wet op de rechterlijke organisatie (Wet RO) tegen advocaat-generaal bij de Hoge Raad Wattel.⁶ Wattel had als redacteur van het Nederlands Juristenblad in dat tijdschrift in de rubriek ‘Vooraf’ een artikel geschreven getiteld *Punitive psychiatry-punitive taxation*.⁷ In het artikel wordt de stelling geponeerd dat in sommige landen belastingheffing wordt ingezet als strafmaatregel en wordt deze vergeleken met de psychiatrische opnames die in de jaren zestig werden gebruikt om tegenstanders te breken. Als voorbeeld wordt de miljardenheffing genoemd die de Russische oliemaatschappij Yukos opgelegd kreeg. Belanghebbenden bij procedures in Nederland waar Yukos Oil bij is betrokken, hebben over deze publicatie geklaagd. De klachten werden ongegrond bevonden. Het betreft, aldus de Hoge Raad, een op persoonlijke titel geschreven discussiebijdrage in een tijdschrift met een wetenschappelijk karakter die door het lezerspubliek onmiskenbaar als een deelname aan het vrije juridisch-wetenschappelijke discours wordt beschouwd en waarbij het duidelijk is dat het niet gaat om de mening van het parket of rechters. Daarbij is overwogen dat de functie van advocaat-generaal geen rechtsprekende is en een functie betreft die bij de directe vervulling ruimte laat voor het laten doorklinken van persoonlijke opvattingen.

Voor de afbakening van de rechterlijke vrijheid zijn ook de nationale en internationale richtlijnen over rechterlijk gedrag van belang. Het gaat om (in juridische zin) niet-bindende gedragsregels die over het algemeen door of in samenspraak met de beroepsgroep van rechters tot stand zijn gekomen en die worden aangeduid als *soft law*, ‘zachte wetgeving’.

- 5 Art. 7 lid 3 Wet RO (geheim van de raadkamer), art. 13 Wet RO (algemene geheimhoudingsplicht), art. 272 Sr (strafbaarstelling schending ambtsgeheim), art. 46c lid 1 sub b Wvra, art. 57 lid 2 Gw (incompatibiliteiten), art. 44 lid 1 Wvra (nevenbetrekkingen) en Besluit van 22 december 1997 betreffende de titulatuur en het kostuum der rechterlijke ambtenaren alsmede het kostuum van de advocaten en van de procureurs (Reglement II), *Stb.* 1997, 763.
- 6 HR 7 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:509, *RvdW* 2014, 432; ECLI:NL:HR:2014:510, *RvdW* 2014, 433, *V-N* 2014/14.8, met noot Kluwer; ECLI:NL:HR:2014:511, *RvdW* 2014, 467, *NJ* 2014, 379, met noot E.J. Dommering en *JBPR* 2014/47, met noot P.C. Kop. Zie ook het Jaarverslag Hoge Raad 2013, p. 65-66, *NJB* 2014/557, en Hartlief *NJB* 2014/564. Zie ook Laemers 2015, p. 44-46, over deze arresten.
- 7 Wattel 2012.

Er zijn momenteel drie Nederlandse richtlijnen van toepassing: de Gedragscode Rechtspraak (hierna: de Gedragscode), de NVvR-Rechterscode (hierna: de Rechterscode) en de Leidraad onpartijdigheid en nevenfuncties in de rechtspraak (hierna: de Leidraad 2014). Een gezaghebbende internationale richtlijn is *The Bangalore Principles of Judicial Conduct* (hierna: de BPJC) die onder de paraplu van de Verenigde Naties tot stand is gekomen.⁸

De rechter is een complexe figuur in deze kaders: hij verenigt in zich een individu, een ambtenaar en een ambtsdrager. Het individuzijn blijkt uit het feit dat er in alle kaders van uit wordt gegaan dat hij een beroep kan doen op fundamentele uitingsrechten, waaronder de vrijheid van meningsuiting.⁹ Het is een uitgangspunt dat niet vanzelfsprekend is. In Nederland is eeuwenlang gediscussieerd over de vraag of ambtenaren wel een beroep op grondrechten toekomt: pas in 1983 is de knoop door de Nederlandse grondwetgever definitief doorgehakt in het voordeel van de vrijheid van de ambtenaar.¹⁰ Hierbij past dat het ambtenaarschap van de rechter met zich brengt dat de rechterlijke uitingsvrijheid (soms sterk) kan worden beperkt. Onder het EVRM wordt de individuele rechter in sterke mate als ambtenaar benaderd, met de *duties and responsibilities* die daarbij horen.¹¹ Het EHRM beschrijft de relatie tussen de ambtenaar en het bevoegd gezag als een *special bond of trust and loyalty*.¹² Deze verhouding brengt met zich dat het bevoegd gezag aanzienlijke mogelijkheden heeft om de vrijheid van de rechter te beknotten.¹³ Ook het ambtsdragerschap brengt beperkingen van de vrijheid van de rechter mee. De rechter wordt in de kaders benaderd als iets dat meer is dan een individu en een ambtenaar: hij is een vertegenwoordiger van een instituut en een sociale praktijk met een *elevated* karakter, zoals het EHRM het heeft genoemd.¹⁴ Ook die positie brengt beperkingen mee van de uitingsvrijheid.

De normen waarmee de rechterlijke vrijheid wordt afgebakend

Gelet op de complexiteit van de figuur van de rechter verbaast het niet dat de normen in de kaders niet steeds eenduidig zijn. Het duidelijkste voorbeeld betreft de mogelijkheden van

8 Zie ook het Commentaar op de BPJC: *Commentary on the Bangalore principles of judicial conduct* op www.unodc.org.

9 In de rechtspraak van het EHRM komt het uitgangspunt van de rechter als individu dat een beroep kan doen op uitingsrechten in alle arresten naar voren waarin de rechter een beroep doet op art. 9 t/m 11 EVRM. Ook komt het naar voren in de Gedragscode punt 2 en 7, de Leidraad 2014 punt 2, en toepassing 4.6 van de BPJC. In de Nederlandse wet ontbreekt de expliciete erkenning van de vrijheid van meningsuiting van de rechter, maar kan ze worden afgeleid uit de wetsgeschiedenis, daar waar is afgezien van een beperkingsgrondslag voor de fundamentele vrijheden van de rechter in verband met de rechterlijke onafhankelijkheid, *Kamerstukken II 1994/95*, 24 220, 3, p. 20, en *Kamerstukken I 2011/12*, 29 937, C, p. 9.

10 Zie Bergamin en Olde Kalter 1981 en Verhulp 1996, p. 195-206.

11 EHRM 28 oktober 1999, 28396/95 (Wille tegen Liechtenstein), par. 64.

12 EHRM 8 februari 2001, 47936/99 (Pitkevich tegen Rusland).

13 Die marge geldt *particularly* so voor de rechter: zie noot 12.

14 Zie onder meer EHRM 28 november 2002, 58442/00 (Lavents tegen Letland), par. 67.

de rechter om politiek actief te zijn. Volgens de opstellers van de BPJC moeten rechters elke politieke activiteit bij aanvang van het rechterschap staken,¹⁵ terwijl de Leidraad 2014 het lidmaatschap van de Eerste en Tweede Kamer als ongewenst beschouwt, maar de Nederlandse wetgever die combinatie in beginsel niet uitsluit.¹⁶ Ondanks de verschillen in de kaders komt voor de afbakening van de rechterlijke uitingenvrijheid een aantal gemeenschappelijke normen naar voren:

- De rechter gedraagt zich bij de uitoefening van het ambt zoals een goed rechterlijk ambtenaar dat betaamt (de ambtseed, art. 5a Wvra en de bijlage bij de Wvra).
- De rechter mag niet handelen op een wijze die het aanzien van de rechtspraak schaadt. In de kaders wordt dit verwoord in termen als ‘de waardigheid van het ambt’, *the authority of the judiciary* en *the dignity of the judicial office*.¹⁷ In de EHRM-zaak Kudeshkina tegen Rusland bestond in de raadkamer van het EHRM grote verdeeldheid over de vraag of de felle kritiek van rechter Kudeshkina op de rechtspraak haar ontslag rechtvaardigde, gelet op de afbreuk die deze deed aan het aanzien van de rechtspraak en de onpartijdigheid.¹⁸ De rechter had in radio-interviews verteld dat rechters in Moskou regelmatig onder druk worden gezet om bepaalde beslissingen te nemen en ze had de rechtspraak beschreven als een instrument van commerciële, politieke en persoonlijke manipulatie. De *dissenters* waren *profoundly pained* door de beslissing van de meerderheid (vier tegen drie) dat het ontslag de toets aan het EVRM niet kon doorstaan.
- De rechter mag het recht op een onpartijdige behandeling van de zaak niet in gevaar brengen. Dit volgt onder andere uit artikel 6 EVRM en de Nederlandse wrakingsregeling.¹⁹ Daarbij komt een rol toe aan de schijn van het ontbreken van onpartijdigheid: *justice must not only be done, but also be seen to be done*.²⁰ Recent kwam rechter Van Rens in de zaak Wilders II in de problemen ten gevolge van het feit dat zij zich in het televisieprogramma *Kijken in de ziel* had uitgelaten over onder meer een wrakingsbeslissing in de zaak Wilders I. Wilders had haar verzocht om zich op basis van deze uitspraak te verschonen, hetgeen ze heeft geweigerd. Later werd een wrakingsverzoek dat mede was gebaseerd op deze uitspraak, afgewezen.²¹
- In het verlengde van deze norm ligt de norm dat de rechter voorzichtig moet zijn in de communicatie over zaken. Hij moet ten behoeve van de onpartijdigheid *maximum discretion* betrachten met betrekking tot de zaken die hij onder zich heeft. Het wordt

15 Commentaar op de BPJC, nr. 65, zie noot 8.

16 De Leidraad 2014, aanbeveling 4. Art. 57 lid 2 Grondwet sluit de combinatie wel uit voor leden van of de procureur-generaal of advocaat-generaal bij de Hoge Raad.

17 Respectievelijk art. 46c lid 1 sub a Wvra, Wille tegen Liechtenstein, zie noot 11, en toepassing 4.6 BPJC.

18 EHRM 26 februari 2009, 29492/05 (Kudeshkina tegen Rusland).

19 Art. 36 t/m 41 Rv, art. 512 t/m 517 Sv en art. 8:15 t/m 8:20 Awb.

20 EHRM 26 oktober 1984, 9186/80 (De Cubber tegen België), par. 26, en daarna vele malen herhaald. Zie ook Sdu Commentaar art. 6 EVRM, C.8.1.1; de Leidraad 2014, p. 3; Commentaar BPJC, nr. 56, zie noot 8.

21 Zie noot 3.

hem ontraden om gebruik te maken van de pers, zelfs als hij wordt geprovoceerd.²² Deze regel is ontleend aan Europese uitspraken over rechters die zich in de krant uitlieten over een zaak waar zij bij betrokken waren of zouden worden. Een voorbeeld van een vergelijkbare Nederlandse zaak is de wrakingszaak waarin de voorzitter van een strafzaak tegen Willem Holleeder zich in *De Telegraaf* had uitgelaten over de persoon van de verdachte (*een intelligente man, ... hij is een goede schaker en doet dat op veel schaakborden tegelijk. ... Ik merkte dat hij het heel intelligent aanpakte ...*). In de opvolgende ontnemingszaak werd de rechter vanwege deze uitlatingen met succes gewraakt.²³ In de Rechterscode is ook te lezen dat de rechter geen commentaar op zijn eigen uitspraken en die van zijn collega's geeft.²⁴ Een uitzondering bij het schrijven over zaken wordt gemaakt voor wetenschappelijke publicaties.²⁵ De communicatie in de media over uitspraken is in de kaders vooral het domein van de persrechter en de organisatie.²⁶ De Hoge Raad heeft in drie klachtzaken ex artikel 14a Wet RO ook naar de persrechter verwezen als het aankomt op het geven van een toelichting op zaken. De klachten die doel troffen betroffen een rechter die in een brief aan een advocaat een toelichting had gegeven op de betekenis van ter comparitie gemaakte afspraken en een gerechtsbestuur dat een toelichting op een uitspraak had gegeven. Dit werd niet toelaatbaar geacht: de rechter spreekt door zijn vonnis, zij het dat een persrechter zich mag uitlaten over de zaak mits zoveel mogelijk wordt voorkomen dat zijn commentaar wordt opgevat als een authentieke interpretatie van de beslissing.²⁷

- De rechter reageert niet publiekelijk op kritiek die op hem wordt geleverd. Het EHRM formuleert de beperking van de vrijheid van de rechter daarbij in bewoordingen die hem elke ruimte ontnemen: rechters op wie kritiek wordt geleverd *are subject to a duty of discretion that precludes them from replying*. Het betreft een criterium uit EVRM-zaken waarin journalisten een beroep doen op artikel 10 EVRM. Het EHRM gebruikte deze norm onder meer in de zaak van twee journalisten van de Belgische *Humo*, die kritisch hadden geschreven over het Hof in Antwerpen, waarbij zij hadden gesuggereerd dat de rechters in een bepaalde zaak tot extreemrechtse kringen zouden behoren en niet onpartijdig waren. Hoewel de publicatie volgens het EHRM in dit geval toelaatbaar was, wordt het leveren van kritiek op rechters begrensd door het feit dat zij daarop niet kunnen reageren.²⁸

22 Zie noot 14 voor een van de zaken.

23 Gerechtshof Amsterdam 30 september 2009, ECLI:NL:GHAMS:2014:4006, *NJFS* 2015/22.

24 Zie onder meer HR 6 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ3450, de toelichting op de kernwaarden integriteit en deskundigheid & professionaliteit in de Rechterscode, en het BPJC Commentaar, zie noot 8, nr. 74.

25 De Leidraad 2014, p. 11, noot 7, de Rechterscode onder 2.4.

26 De Rechterscode onder 2.4 en 2.5 en onder meer HR 6 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ3450.

27 Hoge Raad, 6 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ3450, ECLI:NL:HR:2013:BZ3458; ECLI: NL:HR:2013:BZ3462.

28 EHRM 24 februari 1997, 19983/92 (De Haes en Gijssels tegen België), par. 37.

- De rechter betracht geheimhouding. Het gaat op grond van de Wvra, de Wet RO en de soft law om een algemene plicht tot geheimhouding die geldt ten aanzien van alle vertrouwelijke informatie die tijdens de uitoefening van het ambt wordt verkregen, en om het geheim van de raadkamer.²⁹ Volgens de klokkenluidersjurisprudentie van het EHRM moet het naar buiten brengen van informatie, ook als die van algemeen belang is, steeds worden beoordeeld in het licht van de op de ambtenaar rustende plicht tot loyaliteit en terughoudendheid.³⁰
- De rechter zorgt ervoor dat de toon van zijn rechterlijke oordelen is te omschrijven als *detached*: persoonlijke emoties zijn daarin niet gepast. Een voorbeeld van een zaak waar dit mis ging, is de EHRM-zaak Kyprianou tegen Cyprus waarin rechters een te emotioneel oordeel velden over het gedrag van een advocaat in een *contempt of court*-zaak. De rechters beschreven in het vonnis dat zij als persoon diep waren beledigd door de uitlatingen van de advocaat in kwestie en dat als niet onmiddellijk en drastisch werd ingegrepen *justice will have suffered a disastrous blow*.³¹ De toon van de uitspraak paste niet bij de distantie die een rechterlijke uitspraak in acht hoort te nemen.
- De rechter doet geen uitlatingen die beledigend of diffamerend zijn. In die zin speelt bij de beoordeling ook de ‘gepastheid’ of ‘behoorlijkheid’ van de uiting een belangrijke rol.³²
- De rechter moet zich onthouden van wat vanuit maatschappelijk opzicht onverdedigbare standpunten of gedrag zijn. Deze norm kan worden geïllustreerd met de EHRM-zaak van de Belgische rechter K.A. en een bevriende arts, A.D., die in België strafrechtelijk werden vervolgd wegens zeer verregaande sadomasochistische activiteiten, waarbij de vrouw van K.A. was betrokken. K.A. werd strafrechtelijk veroordeeld en door de Belgische autoriteiten uit zijn ambt gezet. Bij het EHRM stelde België zich op het standpunt dat de rechtspraak de waarden van de samenleving waarin zij functioneert moet weerspiegelen. Als de rechter er sterk afwijkende waarden op nahoudt, zo argumenteerden de Belgische autoriteiten, kan het publiek vraagtekens gaan stellen bij het vermogen om de waarden van de samenleving te onderzoeken. Het ontslag hield stand bij het EHRM.³³
- Het vertrouwen van het publiek in de rechtspraak komt in alle kaders als criterium van handelen voor de rechter naar voren. Deze norm is niet zonder problemen. Immers, wat vereist dit vertrouwen precies? Op 26 mei 2016, bijvoorbeeld, oordeelde het College voor de Rechten van de Mens dat de weigering van de rechtbank van een sollicitante

29 Onder meer art. 7 lid 3 en art. 13 Wet RO en de Gedragscode regel 6.

30 Kudeshkina tegen Rusland, par. 65, zie noot 18, en EHRM 12 februari 2008, 14277/04 (Guja tegen Moldavië).

31 EHRM 15 december 2005, 73797/01 (Kyprianou tegen Cyprus), par. 130.

32 Onder meer Wille tegen Liechtenstein, par. 67, zie noot 11. Dit aspect is ook te vinden in kernwaarden zoals integriteit of de kernwaarde *equality* en *propriety* in de BPJC.

33 EHRM 17 februari 2005, 42758/98 en 45558/99 (K.A. en A.D. tegen België).

voor de functie van buitengriffier omdat zij in de zittingszaal een islamitische hoofddoek wilde dragen, discriminatoir was. De rechtbank had ter verdediging van haar beslissing onder meer aangevoerd dat het vertrouwen in de rechtspraak vereiste dat die dracht niet werd toegestaan. Het college achtte deze stelling echter onvoldoende onderbouwd.³⁴

- Kernwaarden die leidend zijn voor rechters, als onafhankelijkheid, onpartijdigheid, integriteit, *propriety*, autonomie, deskundigheid en professionaliteit worden met name geformuleerd in de soft law.

Of in een concreet geval de grenzen van de vrijheid zijn overschreden is, als de zaak wordt beoordeeld vanuit de vrijheden van de individuele rechter, een kwestie van weging van de omstandigheden van het geval.³⁵ Zo zal niet elke schending van de norm dat het aanzien van de rechtspraak niet mag worden geschaad of dat de gekozen bewoordingen niet fatsoenlijk zijn, tot de conclusie leiden dat de rechter grensoverschrijdend heeft gehandeld. Als de belangen die daar tegenover staan zwaarder wegen, kan dat anders zijn. Zo wordt in het kader van de rechtspraak van het EHRM veel waarde gehecht aan een vrij debat over de rechtspraak, zodat aan dat belang in de weegschaal veel gewicht toekomt.³⁶ Context is daarmee bij de beoordeling van casuïstiek van groot belang: het hoe, wat, waar, waarom en de gevolgen van een uiting of gedraging, net als de sociale, historische en nationale context waarin het een en ander zich afspeelt, kunnen steeds relevant zijn. Uiteindelijk staat de vraag centraal of de ambtsuitoefening op enige nadelige wijze door de uitoefening van de vrijheid wordt geraakt. Maken de uitlatingen de rechter ongeschikt omdat deze zijn onpartijdigheid, geloofwaardigheid of integriteit of die van de rechtspraak raken?

Bij de afbakening van de rechterlijke vrijheid is het van belang te realiseren dat de grenzen zoals die volgen uit de Nederlandse wet en de rechtspraak van het EHRM deels een buitengrens betreffen: het denken in termen van geboden en verboden en rechten bakent uitersten af. De soft law heeft een ander karakter: de kernwaarden, principes en deugden brengen een consensus binnen de beroepsgroep tot uitdrukking over wat goed rechterschap is met een sterk ‘aspirationeel’ karakter. Daarin wordt een streven, een ideaal over het rechterschap binnen de beroepsgroep geformuleerd. Dit ideaal is niet een rechter die de grenzen van zijn bewegingsruimte opzoekt, langs de klippen scheert door zich alleen te richten op geboden en verboden, en die elk recht dat hem toekomt claimt. De lat ligt veel hoger: de rechter wil een goede rechter zijn. Dat is voor hem een ‘erekwestie’.³⁷ Het kan dan ook zijn dat vanuit

34 Oordeelnummer 2016-45.

35 Zoals gebeurt wanneer de zaak wordt beschouwd vanuit art. 9-11 EVRM.

36 Zie onder andere EHRM 26 februari 2009, 29492/05 (Kudeshkina tegen Rusland) en EHRM Tweede Sectie 27 mei 2014, 20261/12 (Baka tegen Hongarije) waar het debat een groot gewicht heeft in de weegschaal.

37 Soeharno 2014.

de regel, het verbod, het gebod of een recht bezien de rechter een bepaalde vrijheid niet ontzegd kan worden, maar dat de uitoefening daarvan vanuit een (beroeps)ethisch oogpunt niettemin afkeurenswaardig is. Vanuit dat perspectief moet de vraag worden gesteld wat (onder meer) wijs, prudent en verstandig is, en het kan wel eens getuigen van een grote wijsheid, prudentie en een groot verstand om een recht *niet* te claimen, om iets *niet* te doen.

De context van de Nederlandse rechter: traditie en organisatie

De afbakening van de rechterlijke uitingenvrijheid wordt sterk beheerst door open normen. Normen zoals ‘de waardigheid van het ambt’, ‘integriteit’, en ‘het toebrengen van nadeel aan de goede gang bij de rechtspraak’ kunnen op verschillende manier worden ingevuld. Daarnaast kunnen de belangen die in de weegschaal worden gelegd verschillend worden gewogen. Zoals gezegd is context bij de invulling van de open normen van groot belang. Hetzelfde geldt voor de voor de beoordeling van de casuïstiek noodzakelijke belangenweging. Wat is nu de context waarin de Nederlandse rechter zijn ambt vervult?

Over de rol van de Nederlandse rechter kan worden gezegd dat die sterk wordt bepaald door het staatsbestel waarin hij werkt. Het is de rol in dat staatsbestel die de rechter zijn legitimiteit geeft. Dit bestel kent een wetgever die wetten maakt en kent naast deze wetten andere gezaghebbende regels met een algemeen karakter, zoals verordeningen uit Europa, rechtspraak van nationale en internationaal gerechten, en ongeschreven beginselen. De taak van de Nederlandse rechter in het bestel is om in individuele zaken te beslissen op basis van de geldende algemene regels. Van oudsher bestaat daarbij voor de Nederlandse rechter een sterke binding aan de wet: Nederland behoort tot een *civil law*-traditie waarin de suprematie van het geschreven recht heerst. De rechter vertaalt de wil van de wetgever naar het concrete geval en ordent daarmee de samenleving zoals de wetgever dat heeft beoogd. Het is de politiek, de democratisch gelegitimeerde volksvertegenwoordiging, die via debat en vaststaande procedures bepaalt hoe de wetten eruit komen te zien en die afweegt wat in het algemeen belang is. Typerend voor de Nederlandse traditie van rechtspraak is dat de rechter zich bij de behandeling van zaken als persoon terughoudend opstelt. Het gaat niet om hem, maar om de zaak en om het recht: zijn persoonlijke opvattingen zijn daaraan ondergeschikt. Rechtspraak in Nederland is onpersoonlijke gezagsuitoefening. Dit past in de *civil law*-traditie, die een geschiedenis heeft waarin de toon wordt gezet niet door rechters maar door schrijvers en wettenmakers,³⁸ en waar rechtspraak wordt georganiseerd in hiërarchische ambtelijke structuren.³⁹

38 Glendon, Carozzo & Picker 2008, p. 89.

39 Glendon, Carozzo & Picker 2008, p. 86.

Hiermee onderscheidt de Nederlandse traditie zich van bijvoorbeeld de Amerikaanse en andere tradities met in meer of mindere mate een *common law*-achtergrond. In de *common law*-traditie maakt de rechter (deels) het recht. Hij vertaalt niet zozeer de wil van de wetgever maar bepaalt wat de wet in een specifiek geval is: zijn wil is letterlijk wet. In deze traditie speelt de rechter een prominente rol bij de rechtsvorming.⁴⁰ De persoon van de rechter kan in deze tradities ook veel meer op de voorgrond staan. In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, kunnen rechters nationale bekendheden zijn, zoals Oliver Wendell Holmes, Benjamin Cardozo en Richard Posner dat zijn. Het zijn soms uitgesproken figuren waarvan de persoonlijke voorkeuren en (politieke en religieuze) overtuigingen algemeen bekend zijn. De motivering van rechterlijke uitspraken is op dit punt illustratief te noemen. De uitspraken van het Amerikaanse Hooggerechtshof, bijvoorbeeld, zijn vaak uitgebreid gemotiveerd, hoogstpersoonlijk, en met een combinatie van formele en pragmatische elementen.⁴¹ Zo vergelijkt Richard Posner, rechter in een *appellate court*, in zijn uitspraken de gang van zaken in slepende procedures met de trage martelgang van de rechtspraak in *Bleak House* van Charles Dickens, en beschrijft hij in zijn uitspraken vrijelijk de ergernissen die advocaten bij hem opwekken.⁴² Het persoonlijke karakter van de rechtspraak wordt verder versterkt door de aanwezigheid van *concurring* en *dissenting opinions*, waarmee rechters zich persoonlijk profileren. In deze traditie van rechtspraak is het in de eerste plaats de individuele rechter en niet zozeer de rechtspraak of het gerecht dat aan het woord is. Ook in de uitspraken van het EHRM is dit herkenbaar, zij het in mindere mate. Daar komt het opiniërende element terug in de opinions. Vooral de Cypriotische rechter Bonello is bekend geworden door de wijze waarop hij scherp (en in literaire stijl) zijn standpunt bracht: regelmatig heeft hij in niet mis te verstane bewoordingen gefulmineerd tegen de beslissingen van het eigen EHRM.⁴³ Nederlandse rechters motiveren vrijwel volledig aan de hand van argumentatie die is gebaseerd op de feiten en de in de zaak toegepaste regels: zakelijk en klassiek magistraatlijk. Het opiniërende element ontbreekt vrijwel volledig en persoonlijke emoties komen in de uitspraken niet voor.

De ontwikkelingen die de rechterlijke organisatie de laatste decennia heeft doorgemaakt, passen in dit beeld van de Nederlandse rechter als een (anonieme) rechterlijke ambtenaar, ondergeschikt aan het ambt en het recht. Er is sprake van schaalvergroting van de organisatie van rechtspraak en van een hiërarchisering van de organisatie, met een bestuur op afstand van de werkvloer. Daarbij zijn de verplichtingen van de rechter toegenomen en in

40 Glendon, Carozzo & Picker 2008, Lasser 2004, Loth 2007, Adams & Broeren 2013.

41 Adams & Broeren 2013, p. 179, omschrijven het uitgangspunt van de Amerikaanse rechterlijke argumentatieve en motiveringspraktijk als *what you see is what you get*.

42 Deze voorbeelden zijn ontleend aan Blomquist 2010, p. 37, een bundel met opmerkelijke citaten uit de uitspraken van Richard Posner.

43 Zie voor voorbeelden Schiavone 2008, een bundel gewijd aan de uitspraken van rechter Bonello.

toenemende mate genormeerd. Zo moeten nevenfuncties worden goedgekeurd en geregistreerd en komen er waarschijnlijk meer tuchtrechtelijke sancties.⁴⁴ Ook moet de rechter aan tal van organisatorische eisen voldoen. Zo worden met hem functioneringsgesprekken gehouden, moet hij PE-punten behalen en dient hij zoveel mogelijk uniform te beslissen en zich in dat kader in beginsel aan richtlijnen en standaarden te conformeren. De herpositionering van de rechter vindt plaats in een rechterlijke organisatie die veel aandacht heeft voor de communicatie met de buitenwereld. Elk gerecht beschikt over communicatieadviseurs en persrechters die de communicatie met pers en publiek over bepaalde rechtszaken of kwesties van het gerecht begeleiden. Als collectief voorziet de rechterlijke organisatie het publiek ook van een grote hoeveelheid algemene informatie. Dit gebeurt via verschillende media: door optredens in de krant van vertegenwoordigers van de rechterlijke organisatie, door magazines en via de sociale media. Daarbij wordt welbewust een beeld van de rechtspraak en de rechter uitgedragen. Zo heeft de Raad voor de rechtspraak in 2012 het rapport *Reputaties gewogen, beelden over de rechtspraak bij beslissers en publieke opinieleiders* tot stand gebracht. In dat onderzoek wordt de reputatie van de rechtspraak bij deze groep personen onderzocht, wordt vastgesteld wat de waarde van het ‘merk’ rechtspraak is en wordt beargumenteerd hoe de reputatie van de rechtspraak kan worden verbeterd. De onderzoekers adviseren dat dit gebeurt door reputatiemanagement in de vorm van gerichte pr en voorlichting.⁴⁵ De strategische en krachtige beeldvorming door de rechterlijke organisatie past bij de toegenomen zakelijke benadering binnen de rechterlijke organisatie: overheden brengen, net als commerciële bedrijven, met ‘reclame’ hun ‘product’ aan de man. Dat past in een samenleving waarin reputaties en vertrouwen worden gewonnen en verloren op het strijdtonel van de media en de publieke opinie: presentatie is essentieel.

De herpositionering van de rechter in de moderne communicerende rechterlijke organisatie lijkt niet direct te zijn ingegeven met het doel om de rechterlijke (uitings)vrijheid te beperken. Zo is het aanhangige wetsvoorstel tot wijziging van de Wvra waarin nieuwe tucht- en ordemaatregelen worden geïntroduceerd, niet zozeer gebaseerd op het idee dat sprake is van een noodzaak tot extra bijsturing van escalerend gedrag op de werkvloer, maar is het onderdeel van een moderniseringsoperatie van de rechterlijke organisatie, waarbij nauwgezette regulering wordt beschouwd als modernisering.⁴⁶ Het wetsvoorstel geeft vooral uitdrukking aan veranderende opvattingen in de samenleving over de manier waarop professionals moeten worden georganiseerd. Hoewel de modernisering niet direct is ingegeven met het doel om

44 Art. 44 en 44a Wvra, art. 37b Besluit rechtspositie rechterlijke ambtenaren en het wetsvoorstel ‘Wijziging van de Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren en enige andere wetten in verband met de uitbreiding van de mogelijkheden om ten aanzien van voor het leven benoemde rechterlijke ambtenaren disciplinaire maatregelen op te leggen en tevens andere maatregelen te treffen’, *Kamerstukken II 2013/14-heden*, 33 861.

45 Frissen, ‘t Hart & Sieckelink 2012, p. 49.

46 *Kamerstukken II 2013/14*, 33 861, 3, p. 2.

de vrijheid van de rechter te beperken, raakt deze die wel. Eerder is de rechter omschreven als een complexe figuur waarin individu, ambtenaar en ambtsdrager samengaan. In de juridische en beroepsethische kaders rechtvaardigt de hoedanigheid van ambtenaar (soms verregaande) beperkingen van de uitingsvrijheid van de rechter. Volgens de Nederlandse wet moet de rechter zich gedragen als een goed rechterlijk ambtenaar dat betaamt, en volgens het EHRM moeten rechters worden benaderd als ambtenaren wiens relatie met het bevoegd gezag is te omschrijven als *a bond of trust and loyalty* en op wie vrijheidsbeperkende *duties and responsibilities* rusten. In de wijze waarop de modernisering van de rechterlijke organisatie is vormgegeven, dat wil zeggen via een toegenomen normering van verplichtingen in de Wvra, een hiërarchisering van de organisatie van de rechtspraak en toegenomen organisatorische eisen kan een versteviging van de hoedanigheid van de rechter als ambtenaar worden gezien en, daarmee, de bij die hoedanigheid behorende beperkingen. Ten aanzien van de uitingsvrijheid dringt zich daarbij de vraag op hoe de vrijheid van deze rechterlijk ambtenaren zich verhoudt tot de communicatie door de rechterlijke organisatie.

Daarmee kan worden geconcludeerd dat de Nederlandse rechter functioneert in een traditie waarin de persoon van de rechter ondergeschikt is aan het ambt en in een samenleving waarin de (vrijheidsbeperkende) positie van de rechter als ambtenaar de laatste jaren is verstevigd. Het is een context waarbij een terughoudend gebruik van de uitingsvrijheid door de rechter past.

Rechterlijk DNA, scholing en concretisering

De rechterlijke uitingsvrijheid is een onderwerp dat noodzaakt tot een nadenken over wat een goede rechter is, wat de rol van de rechtspraak in de samenleving is en wat de verhouding is tussen rechter en rechterlijke organisatie. Wat betekenen open normen zoals integriteit en professionaliteit? Welke visie bestaat er op de rechter: staat hij, bijvoorbeeld, dichtbij of juist op afstand? Moet de individuele rechter zijn communicatie afstemmen op die van de organisatie? Het zijn voor de rechter identiteitsbepalende vragen die nopen tot reflectie op zichzelf en de rechtspraak. Daarvoor is meer nodig dan alleen de morele intuïtie, het aanvoelen hoe in een bepaalde situatie te handelen.⁴⁷ Rechters zeggen vaak dat het met dit soort (ethische) kwesties wel goed zit, omdat dat nu eenmaal in het 'rechterlijk DNA' zit.⁴⁸ Daarmee wordt de complexiteit van dit onderwerp echter miskend. Om om te kunnen gaan met

47 Ik sluit aan bij wat Den Hartogh, Jacobs & Van Willigenburg 2013 morele intuïtie noemen, zie p. 19, 22 en 25: een 'nauwelijks doordachte reactie wanneer we iets goed of verkeerd vinden'. Het betreft reacties die vrijwel altijd onmiddellijk, emotioneel geladen en normatief zijn.

48 Van Emmerik, Loof & Schuurmans 2014 constateren, daar waar zij schrijven dat aandacht voor integriteit binnen de rechterlijke organisatie noodzakelijk is, dat leden van de rechterlijke macht in dit opzicht sterk leunen op hun gezag. De auteurs stellen vast dat de mededeling 'integriteit zit in de genen van de rechter' op de werkvloer een veelgehoorde uitspraak is.

de rechterlijke uitingenvrijheid moet kennis worden vergaard over de geldende kaders en moet meer bewustzijn worden ontwikkeld van wat het betekent om anno 2017 rechter in Nederland te zijn. De morele intuïtie moet worden gevoed door scholing en het gesprek met collega's en anderen over dit onderwerp. Onderwerpen zoals filosofie, ethiek en staatsrecht verdienen een blijvende plek op de cursusagenda van de rechter en binnen de organisatie moet plaats worden gemaakt voor een debat over de rechterlijke uitingenvrijheid.

Naast bewustwording door debat en scholing zou een concretisering van open normen de praktijk behulpzaam zijn bij de omgang met dit onderwerp. Door concreter te maken welke eisen de *communis opinio* aan de rechter stelt, kan houvast worden gegeven aan professionals, de organisatie en de samenleving ten aanzien van wat er van een rechter mag worden verlangd. Voor een concretisering kan inspiratie worden gevonden bij het systeem van de Amerikaanse rechtspraak. In de Verenigde Staten hebben de afzonderlijke staten een eigen ethische code of canon ontwikkeld, vergelijkbaar met soft law-documenten zoals de *Rechtscodes*, en over het algemeen geënt op de modelcode van de American Bar Association. Voor de rechterlijke organisatie op federaal niveau bestaat een aparte rechtscodes, *the Judicial Code of Conduct for United States Judges*.⁴⁹ Deze codes worden aangevuld door de opinions van ethische adviescommissies van de rechterlijke organisatie van de individuele staten. Individuele rechters kunnen aan de commissie van hun staat vragen voorleggen over ethische kwesties die de beroepsuitoefening raken. Die vragen worden door de commissie op basis van de code van de staat beantwoord. De commissies geven daarnaast 'ambtshalve' adviezen. De antwoorden van de ethische commissies worden over het algemeen als opinions gedocumenteerd in registers op het internet die openbaar zijn. Het geheel van codes en opinions vormt per staat een gezaghebbend systeem van 'ethische jurisprudentie' waarnaar ook wordt verwezen in tuchtrechtzaken en wrakingszaken. De adviezen die de Amerikaanse commissies over de jaren heen hebben gegeven, hebben betrekking op een scala aan onderwerpen, variërend van de toelaatbaarheid van bepaalde nevenbetrekkingen en het gebruik van de sociale media tot de vraag naar de gepastheid van deelname van een rechter aan een publieke koudwaterduik (*polar plunge*).⁵⁰ In Nederland ontbreekt een collectief en transparant, ook voor buitenstaanders raadpleegbaar systeem, vergelijkbaar met het systeem van 'ethische jurisprudentie' in de Verenigde Staten.⁵¹ Dit is jammer, ook omdat Nederlandse gepubliceerde casuïstiek zeldzaam is. De rechterlijke organisatie zou zich erover moeten beraden om in navolging van de Verenigde Staten een (centraal) forum te organiseren waar ethische vragen

49 Zie Code of Conduct for United States Judges op uscourts.gov.

50 Zie respectievelijk Winscon Judicial Conduct Advisory Committee, opinions 11-2R en 09-1, zie wicourts.gov/supreme/sc_judcond.jsp. De *polar plunge* wordt overigens door de commissie toelaatbaar geacht.

51 De gerechten kennen integriteitscommissies. Een enkele commissie publiceert haar adviezen op de interne website van de rechterlijke organisatie, Intro, met name de integriteitscommissie van het Gerechtshof Den Bosch doet dit consequent.

van individuele rechters worden beantwoord op basis van de heersende communis opinio over het ambt en om een transparant systeem van ‘ethische jurisprudentie’ op te zetten.

Conclusie en een nawoord over rechtspraak met een ‘gezicht’

Uit deze bijdrage blijkt dat de rechterlijke uitingsvrijheid een complex onderwerp is. In het denken erover komt de ingewikkelde combinatie van individu, ambtenaar en ambtsdrager naar voren. Het zijn hoedanigheden die op gespannen voet met elkaar kunnen staan: de wil, de voorkeuren, overtuigingen en idealen van het individu staan tegenover de onvrijheid van de ambtenaar en de rechtsstatelijke positie van de ambtsdrager. Het gevolg van het samengaan van deze hoedanigheden brengt mee dat persoonlijke uitingen van de rechter door het publiek gemakkelijk breder worden getrokken dan het persoonlijke en dat er snel een bijzonder gewicht aan die uitingen wordt toegekend. De persoonlijke mening van de rechter kan worden opgevat als afkomstig van de rechterlijke organisatie of men kan denken dat ook collega’s van de rechter er deze mening op na houden, terwijl zij daarvan misschien juist afstand nemen. De uitingen kunnen de rechtspraak of het ambt raken ook als deze de rechtspraak of het ambt of individuele zaken niet als onderwerp hebben: de rechter is de belichaming van het ambt, daarmee is elke gedraging of uitlating via zijn persoon met de rechtspraak verbonden.

Bij deze complexe figuur past het uitgangspunt van terughoudendheid dat uit de bestudeerde kaders spreekt en uit de context waarbinnen de rechter zijn ambt vervult. De rechter heeft als individu in beginsel de vrijheid om uitdrukking te geven aan wat hij vindt en gelooft, maar hij maakt bij de uitoefening van die vrijheid zijn persoon ondergeschikt aan het ambt en maakt dus pas op de plaats voor hij publiekelijk iets zegt of doet. Bij het nadenken over de rechterlijke uitingsvrijheid schiet een denken in termen van rechten tekort: de rechter is niet iemand die de grenzen van zijn bewegingsruimte opzoekt en die elk recht dat hem toekomt, ook claimt. Voor de rechter zijn niet zijn individuele rechten leidend, maar de waarden en idealen van de beroepsgroep, waaronder onafhankelijkheid, onpartijdigheid, integriteit, deskundigheid en professionaliteit en prudentie. Het gaat hem erom wat inherent goed is, niet om wat technologisch mogelijk is, waar in juridische zin recht op bestaat of welke rechten anderen claimen. Zo kent het EHRM aan het debat over de rechtspraak veel gewicht toe: het beschouwt dit als een debat van groot maatschappelijk belang, en de rechter heeft op basis van artikel 10 EVRM het recht om daaraan deel te nemen. Een debat over de vormgeving van de rechtspraak waar rechters bij zijn betrokken is ook noodzakelijk om zo goed mogelijk in te spelen op de maatschappelijke eisen. De persoonlijke meningen en overtuigingen van rechters zijn in dit opzicht dan ook van groot belang. Het is wel de vraag waar en hoe dit debat moet worden gevoerd. Er bestaat een recht om deel te nemen aan dit debat, maar dat wil niet zeggen dat elke uiting die dat doel heeft steeds even wijs en verstandig is. Het is aan rechters om op dit punt kritisch naar zichzelf te (durven) kijken.

Waarom uit ik deze mening of overtuiging eigenlijk, en waarom zo? Welke belangen pleiten daarvoor, maar, ook, welke pleiten daartegen?

Terughoudendheid als uitgangspunt kan ook worden beargumenteerd vanuit de noodzaak voor de rechtspraak om duidelijk met de samenleving te communiceren. De noodzaak tot communiceren vloeit voort uit het feit dat rechtspraak een complexe activiteit is en de rechter soms harde beslissingen moet nemen die voor de samenleving moeilijk zijn te aanvaarden. De rechterlijke organisatie moet uitleg geven aan wat een democratische rechtsorde behelst, welke grenzen die met zich brengt en wat de rol van de rechter is. Daarbij moeten soms de verwachtingen die in de samenleving van de rechtspraak bestaan, worden getemperd. Die boodschap moet met helderheid worden gebracht. Het is een communicatie die voor een belangrijk deel plaatsvindt via de media van televisie, radio, opiniebladen en de sociale media. Hier lijkt typisch een taak weggelegd voor de bekendere vertegenwoordigers van de rechterlijke organisatie, zoals de president van de Hoge Raad, de presidenten van de gerechtshoven, en de Raad voor de rechtspraak. Zij spreken vanuit een positie van autoriteit, hebben van daaruit overzicht over de ontwikkelingen binnen de rechtspraak en zijn over het algemeen getraind in de omgang met de media. Zij kunnen de rechtspraak en de rechterlijke organisatie een ‘gezicht’ geven in de media, iets waar een behoefte aan lijkt te bestaan.⁵² Andere rechters dan deze prominenten kunnen ook een rol spelen in de communicatie. Rechters zijn sleutelfiguren binnen de rechtspraak, die bij uitstek iets over de rechter, het recht en de rechtspraak kunnen zeggen.⁵³ Het is voor de rechter die zich op dit pad begeeft, het beoefenen van een evenwichtskunst. Hij moet de juridische en beroepsethische grenzen zoals die in deze bijdrage zijn beschreven in acht nemen, en in staat zijn om de boodschap van de rechtspraak aan de samenleving duidelijk en aansprekend uit te dragen. Hoe sneller het gekozen medium, hoe groter daarbij de kans dat onbedoeld grenzen worden overschreden en uitingen uit context worden gehaald. Met name televisieprogramma's en de sociale media zijn niet zonder risico.⁵⁴ Illustratief is de in de inleiding genoemde tweet van een Overijsselse rechter, die ‘knettergek’ *tweette* naar aanleiding van de opmerking van Wilders dat de rechters in de zaak Wilders II knettergek waren.⁵⁵ De kritiek leidde tot het einde van haar Twitteraccount.

52 Zie bijvoorbeeld Jensma 2008, die in 2008 kritisch was over de vraag of dit de rechterlijke organisatie lukte. Hij beschreef de presidenten van de grootste Nederlandse gerechtshoven als ‘anonieme managers’.

53 Zie ook de BPJC Commentaar, nr. 65.

54 Zie over de risico's van de sociale media: Dijkstra 2015.

55 Zie noot 3. Eerder ontstond al eens commotie over een tweet van de president van het Gerechtshof Den Haag, Leendert Verheij, die al jaren tuitert. Hij zag zich genoodzaakt bij ingezonden brief in de krant tekst en uitleg te geven over een tweet die hij over de Wilderszaak I verstuurde. Zie de *Volkskrant* 20 oktober 2011, *volkskrant.nl* (zoek op: Twitterende rechter).

Het is voor de rechter die uiting geeft aan zijn persoonlijke meningen en overtuigingen balanceren in een samenleving die uiterst gevoelig kan reageren op de persoonlijke uitingen van rechters. De rechter die mee wil helpen om de rechtspraak een ‘gezicht’ te geven kan daarom veiliger terecht buiten de media van televisie, radio, opiniebladen en de sociale media, bijvoorbeeld door mee te werken aan open dagen van gerechten, op scholen voorlichting te geven of door een column te schrijven over de dagelijkse praktijk van de rechtspraak. Ook vanuit dit gezichtspunt derhalve: terughoudendheid troef.

Literatuur

- Adams & Broeren 2013: M. Adams en D. Broeren, ‘Rechterlijke argumentatie en transparantie, een rechtsvergelijkende exercitie’, in: D. Broeders e.a. (red.), *Speelruimte voor transparantere rechtspraak* (WRR-verkenning 26), Den Haag: Amsterdam University Press 2013, p. 167-208.
- Bergamin & Olde Kalter 1981: R. Bergamin en C.J.G. Olde Kalter, *Overheidspersoneel en grondrechten: verslag van de algemene vergadering gehouden op 28 november 1979 ter behandeling van de preadviezen van R. Bergamin en C.J.G. Olde Kalter*, Alphen aan de Rijn: Tjeenk Willink 1981.
- Blomquist 2010: R.F. Blomquist (red.), *The quotable Judge Posner: selections from twenty-five years of judicial opinions*, New York: Suny Press 2010.
- Diamond 2012: J. Diamond, *The World Until Yesterday*, Londen: Penguin Books 2012.
- Dijkstra 2015: S. Dijkstra, ‘Twitteren over rechtszaken en “vrienden” maken op Facebook: de grenzen aan het gebruik van social media door de rechter’, *Computerrecht* 2015/43.
- Dijkstra 2016: S. Dijkstra, *De rechter als evenwichtskunstenaar*, Den Haag: Boom juridisch 2016.
- Dijkstra Trema 2016: ‘II. De “klagende rechter”: nog een punt van reflectie’, *Trema* 2016/7, p. 257-258.
- Dijkstra NJB 2016: S. Dijkstra, ‘De rechtspraak en de islamitische hoofddoek’, *NJB* 2016/1604.
- Van Emmerik, Loof & Schuurmans 2014: M. van Emmerik, J.P. Loof en Y. Schuurmans, ‘Rechtspraak anno 2014. Vertrouwen is goed maar controle kan (nog) beter’, *NJB* 2014/1676.
- Frissen, ‘t Hart en Sieckelinck 2012: P. Frissen, P. ‘t Hart en S. Sieckelinck, *Reputaties gewogen: beelden over de rechtspraak bij beslissers en publieke opinieleiders*, *Research Memoranda*, 4-2012, Den Haag: Raad voor de rechtspraak/Sdu Uitgevers 2012.
- Glendon, Carozzo & Picker 2008: M.A. Glendon, P.G. Carozzo en C.B. Picker, *Comparative legal traditions*, St. Paul: West Academic Publishing 2008.
- Den Hartogh, Jacobs & Van Willigenburg 2013: G. den Hartogh, F. Jacobs en T. van Willigenburg, *Wijsgerige Ethiek*, Budel: Damon 2013.
- Hoekstra & Belling 2012: A. Hoekstra en A. Belling, ‘Social Media & Integriteit; what’s new pussycat’, *integriteitoverheid.nl* (zoek op: pussycat).
- Hoekstra & Talsma 2015: A. Hoekstra en J. Talsma, ‘Integriteit en sociale media: bescherm ambtenaar tegen uitglidders!’, *integriteitoverheid.nl* (zoek op: uitglidders).
- Jensma 2008: F. Jensma, ‘De anonieme president’, *Trema* 2008 (special De glazen toga), p. 436-437.
- Lasser 2004: M. de S.-O-L’E. Lasser, *Judicial Deliberations. A comparative analysis of judicial transparency and legitimacy*, Oxford: Oxford University Press 2004.
- Loth 2007: M.A. Loth, ‘Courts in quest for legitimacy: a comparative approach’, in: M. Schiavone (red.), *When judges dissent: separate opinions of Judge Giovanni Bonello at the European Court of Human Rights*, Valletta: Institute of Maltese Journalists 2008.
- Sdu Commentaar art. 6 EVRM: *Commentaar op het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, art. 6 EVRM*, Den Haag: Sdu Uitgevers, bijgewerkt tot 4 december 2015.
- Soeharno 2014: J.E. Soeharno, ‘Kernwaarden: nuttig of nonsens? I. Kernwaarden. Een erekwestie’, *Themis RM* 2014, 1, p. 3-6.
- Verhulp 1996: E. Verhulp, *Vrijheid van meningsuiting van werknemers en ambtenaren* (diss. UvA), Den Haag: Sdu Uitgevers 1996.
- Wattel 2012: P. Wattel, ‘Punitive psychiatry punitive taxation’, *NJB* 2012/1598.

Rechterlijke uitingenvrijheid in *common law*- en *civil law*-systemen

Elaine Mak

Traditie en organisatie: communicerende vaten

Sietske Dijkstra analyseert de uitingenvrijheid van de rechter in de context van de nationale traditie en organisatie van rechtspraak. In aanvulling op haar heldere en aansprekende betoog wil ik een aspect nader uitlichten, namelijk: de connecties *tussen* rechtstraditie en rechterlijke organisatie als het gaat om de afbakening van de uitingenvrijheid van de rechter.

Afhankelijk van de roloppvatting van de rechter in de *common law*- dan wel de *civil law*-traditie zou deze zich, aldus Dijkstra, vrijer of juist meer geremd voelen om persoonlijke opvattingen te uiten. Zij betreft dit in het bijzonder op de stijl van motivering van rechterlijke uitspraken. Een nadere blik op de praktijk van een toonaangevend hof in de *common law*-wereld, het Supreme Court van het Verenigd Koninkrijk, geeft echter aanleiding tot een kanttekening. Niet alleen rechtstraditie, ook de interne organisatie van de rechtspraak beïnvloedt de wijzen waarop en de mate waarin rechters zich uiten.

Met betrekking tot uitingenvrijheid in algemenere externe communicatie focust Dijkstra haar analyse op Nederland. De door haar geconstateerde invloed van hiërarchisering van de rechterlijke organisatie is echter ook zichtbaar in veel andere westerse landen. De invoering van sterkere managementstructuren heeft in zowel *common law*- als *civil law*-systemen geleid tot een toename van centraal beleid, onder andere over communicatie via (sociale) media. Buitenlandse ervaringen bieden in dit opzicht een referentiekader voor verdere beleidsvorming en de ontwikkeling van *best practices*. Het normatieve kader voor reflectie is hier te vinden in een andere, gedeelde traditie: de rechtsstatelijke grondslag van westerse rechtssystemen. Ik werk deze punten nader uit.

Uitingen in rechtspraak: traditie ingekaderd door organisatie

Dijkstra maakt inzichtelijk hoe de twee dominante rechtstradities in westerse landen een verklaring bieden voor verschillen tussen de mate waarin rechters persoonlijke opvattingen en overtuigingen uiten in de motivering van rechterlijke uitspraken. In *common law*-systemen is de rechter prominent zichtbaar als primaire rechtsvormer en is er ruimte voor rechters om

zich door middel van hun uitspraken te profileren als publieke persoonlijkheden. In civil law-systemen staat de toepassing van bindende rechtsregels voorop en gaat de rechter als persoon schuil achter de institutie van de rechtspraak. Geconstateerde verschillen hangen echter niet alleen samen met opvattingen over de rol van de rechter in rechtstoepassing en rechtsvorming, maar ook met de in de praktijk ontwikkelde werkwijzen binnen de organisatorische kaders van specifieke gerechten.

Illustratief is de ontwikkeling van de stijl van motiveren in het Britse Supreme Court, sinds 2009 de opvolger van de Law Lords als hoogste rechterlijke instantie. Dit gerecht heeft een zeer eigen dynamiek in de stijl van motiveren, waaraan tevens mogelijkheden en beperkingen zijn verbonden voor de persoonlijke uitingenvrijheid van rechters. Die dynamiek is verbonden met de interne organisatie van het hof. Om te beginnen was individualiteit in uitspraken voor de Law Lords geen keuze maar een verplichting.¹ De rechterlijke uitspraken hadden namelijk, vanwege de institutionele inbedding in het Hogerhuis, de vorm van *speeches*: voordrachten in het parlement. De uitspraken van de Law Lords, *opinions* genoemd, waren vanwege deze voorgeschreven vorm dus per definitie individuele uitingen.

Daarmee is niet gezegd dat de Britse rechters volledig inzetten op individuele uitingenvrijheid en de ontwikkeling van een persoonlijke stijl van motiveren. De Law Lords hebben juist meerdere malen gepoogd om de eenheid in uitspraken te vergroten en daarmee tegemoet te komen aan maatschappelijke wensen van begrijpelijkheid, beknoptheid en rechtszekerheid. Individuele rechters beperkten hun speech dan bijvoorbeeld tot een korte bevestiging van de uitgebreide *opinion* van een collega. Deze werkwijze is gestroomlijnd met de instelling van het Supreme Court, dat inhoudelijk een voortzetting is van zijn voorganger maar institutioneel een duidelijker uitwerking van het beginsel van scheiding van machten. De nadruk ligt nu op collegiale meerderheidsbeslissingen, die mogelijk zijn geworden in de nieuwe organisatievorm. Desgewenst kunnen individuele rechters een *concurring* of *dissenting opinion* schrijven, maar teamwork wordt aangemoedigd.²

Ook in andere hoogste gerechten in common law-systemen, bijvoorbeeld het US Supreme Court, heeft organisatiebesef een matigende werking op het gebruik van de persoonlijke uitingenvrijheid door individuele rechters.³ Omgekeerd kennen diverse civil law-systemen de mogelijkheid tot publicatie van rechterlijke minderheidsopvattingen en gaan ook in Nederland met enige regelmaat stemmen op vóór invoering van de mogelijkheid voor rechters

1 L. Blom-Cooper, 'Style of Judgments', in: L. Blom-Cooper, B. Dickson & G. Drewry, *The Judicial House of Lords 1876-2009*, Oxford: Oxford University Press 2009, p. 153-154.

2 A. Paterson, *Final Judgment: The Last Law Lords and the Supreme Court*, Oxford: Hart Publishing 2013, p. 116.

3 R. Bader Ginsburg, 'Judicial Stimulation of Legislative Change: A View from the United States' (Third Leslie Scarman Lecture, Londen, 11 februari 2010), www.lawcom.gov.uk, laatst geraadpleegd 20 januari 2017.

– of in ieder geval voor raadsheren in de Hoge Raad – om een individuele opinie te schrijven en daarmee vóór opheffing van het geheim van de raadkamer.⁴ De verschillen tussen de rechtstradities zijn daarmee minder geprononceerd dan op het eerste gezicht het geval lijkt te zijn en zij zijn bovendien sterk verbonden met de organisatie van de rechtspraak.

Uitingen in het publieke debat: organisatie ingekaderd door traditie

Algemener externe communicatie door rechters is in diverse westerse landen in toenemende mate onderwerp van centrale regulering in de rechterlijke organisatie. Het betreft dan de wijzen waarop rechters zich uiten in het publieke debat, bijvoorbeeld in openbare lezingen en op sociale media zoals Twitter. Op dit gebied is geen significante invloed waarneembaar van de nationale rechtstraditie, die in beginsel immers slechts betrekking heeft op de rol van de rechter in het proces van rechtspraak. Wel bieden buitenlandse richtlijnen en praktijkvoorbeelden inspiratie voor de ontwikkeling van best practices, waarbij een gedeeld ijkpunt bestaat in rechtsstatelijke professionele kernwaarden.

Richtсноeren voor professioneel gedrag zijn unaniem over het geven van commentaar op lopende procedures en rechterlijke uitspraken: dat behoren rechters niet te doen.⁵ De normen laten verder echter ruimte voor interpretatie. Zo schrijven veel gedragscodes, onder andere de NVvR-rechterscode,⁶ terughoudendheid voor in contacten met de media met het oog op de bescherming van het gezag van de rechtspraak als institutie. Sommige codes moedigen dit soort contacten echter onder bepaalde omstandigheden toch aan, bijvoorbeeld ter versterking van het vertrouwen in de rechtspraak door openheid (Engeland en Wales)⁷ of als uitdrukking van een ‘verontwaardigingsrecht’ als de democratie of fundamentele vrijheden in gevaar zijn (België).⁸

Met betrekking tot het gebruik van sociale media is beleidsvorming nog volop in ontwikkeling. Slechts enkele codes bevatten meer uitgewerkte richtlijnen, waarbij common law-systemen als het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zich in de voorhoede bevinden.⁹ In deze landen speelt bij de rechterlijke activiteit op sociale media wellicht mee dat rechters vanuit hun rechtstraditie meer gewend zijn aan persoonlijke zichtbaarheid. Opvallend aan

4 W. Limborgh, ‘De Hoge Raad en minderheidsopvattingen (dissenting/concurring opinions)’, *NJB* 2013/1544.

5 Zie voor Nederland de door de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak opgestelde NVvR-rechterscode, par. 2.5.4 (kernwaarde ‘integriteit’), www.nvvr.org, laatst geraadpleegd 20 januari 2017.

6 NVvR-rechterscode, par. 2.5.4.

7 Judiciary of England and Wales, *Guide to Judicial Conduct 2013*, par. 8.2 (‘participation in public debat’), www.judiciary.gov.uk, laatst geraadpleegd 20 januari 2017.

8 Hoge Raad voor de Justitie/Adviesraad van de magistratuur, *Gids voor magistraten: principes, waarden en kwaliteiten*, p. 12 (waarde ‘terughoudendheid en discretie’).

9 Zie voor de *state courts* in de Verenigde Staten: National Center for State Courts, ‘Social Media and the Courts: Resource Guide’, www.ncsc.org, laatst geraadpleegd 20 januari 2017.

de Britse richtlijn voor bloggen is het zeer beperkende karakter: het bijhouden van een blog is niet verboden, maar de bloggende rechter mag zich niet als zodanig bekend maken en rechters die de richtlijn negeren hangt een tuchtrechtelijke sanctie boven het hoofd.¹⁰ Deze benadering lijkt ingegeven door de onbeheersbaarheid en grote impact van sociale media, waardoor een enkele *tweet* al snel een eigen leven kan gaan leiden. Voor activiteit op sociale media is nog sterker dan voor andere externe communicatie terughoudendheid de norm.

Ook voor Nederland is het thema van individuele externe communicatie in toenemende mate relevant, nu er ongeveer zestig twitterende rechters zijn¹¹ en al één rechter haar account heeft moeten sluiten na een ‘Knettergek’-*tweet* over Geert Wilders.¹² Dijkstra doet in haar artikel nuttige suggesties voor scholing en debat binnen de rechterlijke organisatie en voor de ontwikkeling van een systeem van ‘ethische jurisprudentie’. De rechterlijke organisatie kan rechters op deze manier meer houvast bieden bij het maken van een eigen ethische afweging in concrete situaties. Inspiratie voor het concretiseren van rechtsstatelijke professionele kernwaarden kan niet alleen in de Verenigde Staten worden gevonden maar ook dichterbij huis in ons omringende landen. Dat laatste heeft bovendien directe meerwaarde voor de versterking van rechterlijke samenwerking binnen Europa.¹³

Tot slot

In de bestudering van de rechterlijke uitingenvrijheid komt duidelijk naar voren hoezeer rechtstraditie, rechtsstatelijke traditie en rechterlijke organisatie op elkaar inwerken. Bovendien maken concrete voorbeelden duidelijk dat common law- en civil law-systemen meer met elkaar delen dan van elkaar verschillen in de wijze waarop zij ruimte bieden voor uitingen van rechters in rechterlijke uitspraken en in het publieke debat. Hier liggen kansen voor de ontwikkeling van best practices in Nederland en over onze landsgrenzen heen. Sietske Dijkstra levert met haar onderzoek al een belangrijke bijdrage. Haar stem zal om die reden hopelijk in het debat hierover nog vaak te horen zijn.

10 *Guide to Judicial Conduct 2013*, appendix 4 (‘blogging by judicial office-holders’).

11 M. Knapen, ‘Rechters ontdekken Twitter en worden meer benaderbaar’, *Voor recht* 13 september 2016, <https://mknappen.wordpress.com>, laatst geraadpleegd 20 januari 2017.

12 A. Kouwenhoven, ‘Twitterende rechter krijgt reprimande voor “Knettergek”-tweet over Wilders’, *NRC Handelsblad* 21 december 2016.

13 Meer daarover in mijn Rotterdamse oratie *The Possibility of a European Judicial Culture* (Erasmus Universiteit Rotterdam, 21 november 2014), Den Haag: Eleven International Publishing 2015 en in een onlangs onder mijn leiding gestart NWO Vidi-project ‘European Judicial Cultures’.

Extrajudicieel optreden: niet onwenselijk

Ybo Buruma

Andere gedachten

Sietske Dijkstra heeft in haar interessante onderbouwing een standpunt neergelegd dat er kort gezegd op neerkomt dat de individuele rechter het recht niet kan worden ontzegd om in de media zijn mening te uiten, maar dat het de voorkeur verdient dat hij ‘pas op de plaats [maakt] voor hij publiekelijk iets zegt of doet’. Uit haar proefschrift maak ik op dat ze eigenlijk bedoelt: ‘De rechter die in de communicatie over het vak actief wil zijn, kan veiliger terecht buiten de media van televisie, radio, internet, dagbladen en opiniebladen’ en Twitter is – in de woorden van Tijn Kortmann – ‘uit den boze’.¹ Ik denk er anders over en ik sta daarin niet alleen. ‘Ondanks de medialisering van het recht prefereert een derde van de magistraten op dit moment nog altijd een terughoudende opstelling’, schreven Husken en Lensink op grond van een door hen in 2013 gehouden Vrij Nederland-enquête.² Daarbij maakt het nog wel uit waarover de rechter spreekt: als het om uitspraken in rechtszaken gaat moeten de rechters zich zeker inhouden; staat de rechtspraak zelf ter discussie dan zien meer rechters een rol weggelegd voor een publiek weerwoord.

Het achterliggende beeld van de rechter

Dijkstra grijpt in haar bespreking terug op de in haar proefschrift beschreven figuur van de rechter als ambtsdrager. In dat beeld is de persoon van de rechter ondergeschikt aan het ambt en is de (enige) taak van de rechter de toepassing van het recht. Hij onthoudt zich strikt van de uiting van persoonlijke overtuigingen. Ze onderscheidt deze van de ‘strijdvaardige rechter die aanwezig is daar waar de rechter opereert aan de rand van de wet en recht vormt om tot een beslissing te komen en de gemeenschapsrechter die zich laat zien met de oriëntatie op de normen en waarden van de samenleving’. Deze twee beelden zijn volgens haar wat betreft het profiel van de Nederlandse rechter (sterk) ondergeschikt aan dat van de rechter als ambtsdrager.³

- 1 S. Dijkstra, *De rechter als evenwichtskunstenaar*, Den Haag: Boom juridisch 2016, p. 297; het kennelijk instemmend aangehaalde citaat van Kortmann is te vinden in noot 107.
- 2 M. Husken en H. Lensink, *De naakte rechter*, Amsterdam: Balans 2014, hoofdstuk 13.
- 3 Dijkstra a.w., p. 293.

Uitgaand van de gedachte dat de wetgever de scharnier is tussen wetgever en samenleving als hij de wet toepast op het concrete geval heb ik in mijn recente oratie gewezen op het verschuiven van de beelden van rechters in de loop der tijd.⁴ Na het beeld van de pure wets-toepasser uit de late negentiende eeuw kwamen dat van de moderne rechter met oog voor wat de wetenschap over mens en maatschappij te zeggen heeft, de autoritaire rechter van de jaren 30, de billijke sterk op de omstandigheden van het geval gerichte rechter van de jaren 50, de activistische rechter van de jaren 70-80 en dan nu de verlegen rechter van de net-werksamenleving. Deze laatste voelt zich gedwongen steeds meer rekening te houden met (in allerlei codes en protocollen neergelegde) in de (internationale) samenleving ontwikkelde regels. Deze rechter kan niet om de samenleving heen en moet dat mijns inziens ook niet willen. Op zich dwingt dit andere achterliggende beeld niet tot een andere opvatting over het optreden van de rechter in de media, maar het roept wel meer dan het betoog van Dijkstra de vraag op wanneer de rechter zich wel in de media kan of moet begeven.

De sprekende rechter en het EHRM

Dijkstra beargumenteert haar voorkeur door de rechter in de voorliggende bijdrage te positioneren als individu, ambtenaar en ambtsdrager. Daarbij lijkt ze het ambtenaarschap als voornaamste grond te zien om de rechterlijke vrijheid om te spreken beperkt te achten. Daarmee miskent ze het belang van een uitdrukkelijke opmerking van de Grote Kamer van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) in de Baka-zaak: *‘Although the judiciary is not part of the ordinary civil service, it is considered part of typical public service.’* Rechters zijn geen gewone ambtenaren, al worden ze op gelijke voet met ambtenaren behandeld voor zover hen een beroep op artikel 6 EVRM toekomt.⁵ En wat het ambtsdragerschap betreft benadrukt Dijkstra de ‘beperkingen van de vrijheid van de rechter’ onder meer met een beroep op de rechtspraak van het EHRM. Daarvan is natuurlijk sprake als de rechter zich onbeheerst en ad personam uitlaat. Maar blijkens de rechtspraak verschillen de criteria ten aanzien van artikel 10 EVRM al naar gelang het gaat om rechters of ambtenaren. Voor rechters is terughoudendheid op zijn plaats *‘in all cases where the authority and impartiality of the judiciary are likely to be called into question’*.⁶ Die vermaning is in het bijzonder opgenomen in twee gevallen waarin rechters zich – uiteindelijk

4 Y. Buruma, Wat is een goede rechter? Een mentaliteitsgeschiedenis (1900-2020), te raadplegen op Radboud Repository, <http://hdl.handle.net/2066/162470>.

5 EHRM 23 juni 2016, Baka tegen Hongarije [GC] par. 104; voor de toepasselijkheid van gelijke criteria bij art. 6 EVRM o.m. EHRM 5 februari 2009 (Olujić tegen Kroatië) en EHRM 20 november 2012 (Harabin tegen Slovaakse Republiek), EHRM 9 januari 2013 (Oleksandr Volkov tegen Oekraïne); EHRM 15 september 2015 (Tsanova Gecheva tegen Bulgarije).

6 EHRM 28 oktober 1999, Wille tegen Liechtenstein [GC] par. 64, EHRM 14 september 2009 (Kudeshkina tegen Rusland) par. 86 en EHRM 31 januari 2008 (Albayrak tegen Turkije). Een voorbeeld van ongepaste aanvallen op individuen biedt EHRM 9 juli 2013 (Di Giovanni tegen Italië).

gesteund door het EHRM – uitspraken tegen een aantasting van de scheiding der machten in Liechtenstein in de zaak Wille respectievelijk tegen de bedreiging van de onpartijdigheid van de rechtbank in Moskou in de zaak Kudeshkina. In laatstgenoemde zaak sprak de Russische rechter Kovler in zijn *dissenting opinion* weliswaar van de ‘*duty of loyalty and reserve*’ van ambtenaren, maar daarmee wijst hij er – wellicht onbedoeld – impliciet op dat de meerderheid, in dit geval waarin het om een rechter ging, niet dit voor ambtenaren geldende criterium volgde.⁷ Integendeel: waar de uitspraken van de betreffende rechter juist de *authority and impartiality* van de rechtspraak beoogden te verdedigen, aanvaardde de kamer van het Hof zelfs dat mevrouw Kudeshkina over de kwestie de media had gezocht terwijl de zaak nog onder de rechter was – hetgeen een andere *dissenter* te ver vond gaan.⁸ Het is in het licht van de EHRM-rechtspraak minstens zo goed verdedigbaar om te stellen dat een rechter zich onder omstandigheden moet uitspreken als de ‘*authority and the impartiality of the judiciary (...) are called into question*’. ‘Onder omstandigheden’, want ik wil niet uitsluiten dat zich gevallen kunnen voordoen waarin na een grofkorrelige uitspraak de keuze evenzeer pleitbaar is om ‘daarboven te staan’. Deftige distantie kan echter ook worden uitgelegd als teken van zwakte. Ik citeer daarom het EHRM in Kudeshkina: ‘*However, the Court has on many occasions emphasised the special role in society of the judiciary, which, as the guarantor of justice, a fundamental value in a law-governed State, must enjoy public confidence if it is to be successful in carrying out its duties. It may therefore prove necessary to protect that confidence against destructive attacks which are essentially, unfounded, especially in view of the fact that judges who have been criticised are subject to a duty of discretion that precludes them from replying.*’⁹

Soms kan zwijgen de waardigheid van de rechter en het respect voor de rechtstaat meer aantasten dan het wantrouwen en misverstaan die het gevolg zijn van dat zwijgen.

Educatie en feedback

Nu heeft Dijkstra het spreken over rechtsstatelijke bedreigingen nauwelijks aangeraakt en het is daarom op zijn plaats om haar betoog ook te beoordelen op zaken waar zij kennelijk meer oog voor had. Dijkstra sluit niet uit dat rechters een gezicht geven aan de rechtspraak – of dat zij ‘in de communicatie over het vak actief zijn’. Ze denkt dan aan bijdragen aan vaktijdschriften, het schrijven van boeken en het vertellen op scholen en bij open dagen. Dat zijn inderdaad nuttige vormen van communicatie – die passen bij het beeld van de rechter als pure wetstoepasser.

7 Kovlers dissent werd bijgetreden door rechter Steiner. Het criterium werd wel bijvoorbeeld gebruikt in een zaak over uitlatingen van een officier van justitie, EHRM 12 februari 2008 (Guja tegen Moldovië [GC]), waarin Guja desondanks in het gelijk werd gesteld nu hij politieke bemoeienis met de strafrechtspleging had aangekaart.

8 Dat was Nicolaou. De meerderheid vormden de rechters Rozakis (president), Vajić, Spielmann en Malinverni.

9 Ook aangehaald in EHRM 23 april 2015, Morice tegen Frankrijk [GC].

Bij het beeld van de rechter als scharnier tussen wetgever en samenleving passen evenwel ook verdergaande vormen van communicatie dan die welke gericht zijn op vakgenoten en belangstellende fysieke passanten. Enerzijds past bij dat beeld een rechter die de samenleving vertelt wat het recht voorschrijft en anderzijds een rechter die de wetgever toont wat er in de samenleving speelt.

Lord Neuberger, de president van de Engelse Supreme Court, schreef over de educatieve rol van de rechter het volgende: *'First, it seems to me only proper that Judges should be free to comment extra-judicially on a wide range of issues. In doing so they play, for instance, an educative role. In areas such as constitutional law and principle this role cannot be underestimated.'*¹⁰

Anders dan in het verleden – onder invloed van het *new public management* – is gebeurd, plaats ik communicatie vanuit de rechtspraak dus niet zozeer in de sleutel van het verstrekken van informatie om het vertrouwen in de rechtspraak te vergroten: rechtspraak behoeft geen marketing. Dat neemt niet weg dat het geven van toelichting op moeilijk te begrijpen uitspraken of over hetgeen verder te verwachten is op zijn plaats kan zijn. In dat opzicht doen communicatiemedewerkers en persrechters nuttig werk naar aanleiding van concrete zaken. Algemene vragen – bijvoorbeeld: hoe zit het nu toch met noodweer? – kunnen uiteraard goed worden beantwoord door hoogleraren en andere deskundigen. Juist omdat die vragen vaak gesteld worden naar aanleiding van een concrete aanhangige zaak is het waarschijnlijk ook beter als dergelijke deskundigen in zo'n geval in de publieksmedia optreden dan als rechters dat doen. Die lopen immers het gevaar de indruk te wekken dat zij zonder het dossier te kennen al een uitspraak klaar hebben, en op de stoel van hun collega te gaan zitten. Toch zal het wat mij betreft een rechter niet kwalijk moeten worden genomen als hij in sommige gevallen bereid is een toelichting te geven als daardoor kan worden voorkomen dat onjuistheden (die bijvoorbeeld betrekking hebben op de procedure) in de publieke opinie een eigen, onverkwikkelijk leven gaan leiden. In dergelijke gevallen kunnen de betrokken rechters niet reageren, omdat dat de indruk zou kunnen wekken dat zij gevoelig zijn voor publieke kritiek en/of instemming. Dat zet hun onafhankelijkheid op de tocht. Maar wat is er principieel op tegen als een collega-rechter uit een andere rechtbank dan een zakelijke toelichting geeft?¹¹

Als scharnier tussen wetgever en samenleving zijn extrajudicieel optredende rechters in staat terug te koppelen wat er werkelijk leeft in de samenleving. Toen Judge Joyce via Twitter

10 Lord Neuberger of Abbotsbury, *Where Angels Fear to tread*, in: *Freedom of Expression. Essays in Honour of Nicolas Bratza*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2012, p. 219.

11 Niet nader toegelicht anders: de toelichting op Kernwaarde 4 in de Rechtercode.

melding maakte van een patatverkoper die het niet eens was met de negen die hij kreeg bij de friettest van het *Algemeen Dagblad*, was dat zonder toelichting – en bijna op komische wijze – illustratief voor het verschijnsel dat er wel erg veel zaken voor de rechter worden gebracht. Dat is precies het delen van kennis door de rechter met de samenleving en de wetgever waar de oud-president van de Algemene Rekenkamer, Saskia Stuiveling, voor heeft gepleit.¹² Rechters zien nu eenmaal maatschappelijke ontwikkelingen indringender dan menig ander beroepsbeoefenaar – of het nu gaat om de gevolgen van faillissementen, die van de ontwrichting van gezinnen, of die van misdaad en straf. Juist rechters zijn in staat maatschappelijke ontwikkelingen te signaleren, zoals trouwens ook dokters en politieagenten. Alleen al vanwege die (de wetgever en het bestuur informerende) rol hecht ik aan de niet al te terughoudende invulling van de extrajudiciële rol. Op een vrijblijvende *tweet* hoeft de wetgever (anders dan in geval van een gevraagd advies) niet te reageren – maar hij neemt toch kennis van de inhoud ervan.

En de risico's dan?

Uiteraard moeten rechters bij hun publieksuitingen zorgvuldigheid betrachten door na te denken over de mogelijke impact van hun opmerkingen – in het bijzonder in het licht van de machtscheiding en de aard en omvang van het publiek dat ze bereiken. Van een rechter mag worden verwacht dat hij zich baseert op feiten als hij een mening te berde brengt. Een dergelijke rationele benadering toont dat de rechter niet zomaar een individu met een mening is, wat overigens niet betekent dat het allemaal even zwaarmoedig moet als in een wetenschappelijk artikel. Vroeger paste gewichtigdoenerij bij de statuur van de rechter, maar inmiddels wordt het verschil wel begrepen tussen het met enige lichtheid (*sprezzatura*) spreken van de gezagdrager waarmee deze afstand neemt van de suggestie niet open te staan voor wat in de samenleving belangrijk wordt gevonden en een te grote gemeenzaamheid waardoor hij afbreuk zou doen aan zijn onafhankelijkheid en gezag.¹³

Er is wat mij betreft dan ook geen reden om Marc de Werd of Judge Joyce – ik neem expres twee voorbeelden van de ruim zestig twitterende rechters die niet terugschrikken voor een lichtvoetige opmerking¹⁴ – te suggereren dat het veiliger is te stoppen. Die rechters bereiken

12 Saskia Stuiveling, *Rechtspraaklezing 2009. Transparantie en rechtspraak: kennis delen met de samenleving*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2009.

13 Het verschil werd al onderkend door Baltasar Gracian, *Handorakel en kunst van de voorzichtigheid*, Amsterdam 1991 (oorspr. 1647). In de Bangalore Principles of Judicial Conduct (application 4.6) wordt niet gesproken van *authority* (gezag) maar van *dignity of the office*, maar de term waardigheid smaakt mij niet zo goed nu dat tegenwoordig vooral in de context van debatten over rechten van de mens in plaats van die van instituties wordt gevoerd.

14 'Twitterende rechters brengen de rechtspraak dichtbij bij de burger', *De Stentor* 21 december 2016 noemt kennelijk op aangeven van de Raad voor de rechtspraak een aantal van 63 twitterende rechters op 2400 rechters.

niet alleen hun volgers uit de wereld van het recht, maar ook een publiek dat minder met die wereld vertrouwd is. De twitterende rechter laat ook aan dat publiek met concrete – ook hilarische of juist treurige – voorbeelden zien dat in de rechtstaat wordt geprobeerd eerlijk op grond van feiten en afgewogen waarderungen te beslissen over kwesties die mensen echt raken.

Natuurlijk kan het misgaan. Als iemand in het publiek spreekt zegt hij – juist als hij een vlotte spreker (of twitteraar) is – ook weleens iets wat er zo beter niet uit had kunnen komen. Is dat erg? Het antwoord daarop luidt bevestigend als we er met Dijkstra van uitgaan dat rechters eigenlijk altijd namens de rechterlijke macht spreken en de uitspraak van de een dus bijna onmiddellijk voor rekening komt van de ander. Maar is dat wel een goed uitgangspunt? Misschien heb ik me te veel laten beïnvloeden door geschriften van Britse en Amerikaanse collega's, maar ik ga ervan uit dat een rechter individueel verantwoordelijk is voor zijn oordeel in een concrete zaak en dat hij van daaruit – als hij meervoudig zit – in gezamenlijkheid probeert tot het juiste oordeel te komen. Daar in raadkamer vindt een juridisch debat plaats waarin soms ronduit sprake is van winnen of verliezen. Zo is de rechter ook individueel verantwoordelijk voor zijn extrajudiciële opmerkingen en zal hij niet raar moeten opkijken als die – indien ze te kort door te bocht waren – tot kritiek van het publiek of van mederechters leiden. Het is zelfs mogelijk dat die mederechters daar afstand van wensen te nemen. Dat betekent echter nog niet dat er dus van dergelijke extrajudiciële uitspraken moet worden afgezien. Al lang voor de hedendaagse cognitiepsychologie wist Livius dat 'mensen het goede minder intens beleven en waarderen dan het slechte'.¹⁵ De enkele keer dat er iets misgaat moet niet het grotere voordeel aan het oog onttrekken. Door hun tweets en interviews kunnen individuele rechters niet alleen bijdragen aan de opinievorming in concrete zaken, maar ze dragen zeker bij aan het besef dat feiten en een zichtbare afweging van waarden en belangen ertoe doen. Zo dragen ze eraan bij dat de waarden van de rechtstaat doordringen in de samenleving. Bovendien getuigt te vergaande vrees voor fouten in extrajudiciële opmerkingen van individuele rechters niet alleen van weinig vertrouwen in die rechters die toch ook het vertrouwen krijgen om belangrijke beslissingen te nemen, maar maakt deze vrees de rechtspraak als collectief ook fragiel. Een te wilde tweet van een twitterende rechter schudt de collega's wakker en doet hen wellicht beseffen dat zijzelf aan de bar ook niet al te wild uit de hoek moeten komen aangezien ook die uitspraken zomaar door een derde kunnen worden doorgetwitterd.

Tot slot nog dit. De verstandig ogende woorden van Dijkstra dragen het gevaar in zich van een onbedoelde en ongewenste verkramping. Nemen wij als voorbeeld het (ook door hem

¹⁵ *Segnius homines bona quam mala sentiunt*, aangehaald in Nassim Nicholas Taleb, *Antifragile. Things that gain from disorder*, London: Penguin 2012, p. 155.

via Twitter verspreide) krantenartikel waarin Leendert Verheij, president van het gerechtshof in Den Haag, zegt: 'Ik werk vanuit het besef dat God over mijn schouders meekijkt.'¹⁶ De omstandigheid dat in deze tijden van militant atheïsme er mensen zullen zijn die daar aanstoot aan nemen, mag geen reden zijn om – na een binnensmondse reverence naar de vrijheid van meningsuiting van deze rechter – op te merken dat het veiliger is om deze levensovertuiging niet te delen. Natuurlijk niet. Rechters moeten niet verkrampen in een quasi-ambtelijke neutrale gezichtsloosheid. Mr. Verheij laat zien dat hij een soevereine ambtsdrager is die zich laat inspireren door zijn geloof. Een ander hecht veel waarde aan de bevindingen van de wetenschap; een derde aan beginselen die hij ontleent aan een politieke of wijsgerige theorie. Rechters maken in al hun verscheidenheid deel uit van de samenleving; dat zij daarvan geen afspiegeling zijn is een teer punt dat een separate beschouwing verdient. Dankzij die verschillen kan de rechtspraak als geheel geacht worden meer oog te hebben voor diverse kanten van het maatschappelijk leven, ook als die verschillende kanten door de algemene wetgever niet steeds kunnen worden verdisconteerd. Anderzijds kan het laten blijken van die verschillen bijdragen aan het besef bij het publiek dat identiteitskenmerken die rechters zelf belangrijk vinden of die de buitenwereld hen opplakt niet bepalend zijn voor het antwoord op de vraag of ze hun werk als rechter goed doen. Het is zo dat de rechtspraak een beroep is waarin inspiratie kan worden gevonden in de wetenschap, het geloof of een maatschappijopvatting. Maar het blijft een beroep dat de rechter naar de maatstaven van het geldende recht goed of slecht kan uitvoeren. Misschien horen extrajudiciële activiteiten inmiddels wel een beetje bij de uitoefening van dat beroep.

16 Mr. Leendert Verheij neemt Jethro en Salomo als voorbeeld, *Nederlands Dagblad* 27 december 2016.

Gezag van onderaf versterken met informatieve tweets

Joyce Lie

Het is alweer meer dan vier jaar geleden dat ik mijn Twitteraccount startte.¹ Dat deed ik vanwege een combinatie van nieuwsgierigheid naar het medium en de overtuiging dat ik, als rechter, op zijn minst moest weten wat Twitter inhield. We staan tenslotte midden in de maatschappij en het fenomeen Twitter komt (net als andere sociale media) niet alleen in berichtgeving over allerhande kwesties voorbij, maar ook steeds vaker in zaken die rechters behandelen. Ik vroeg me aan het begin af: wat kun je als rechter wel of niet zeggen op Twitter? Zal ik überhaupt wel vermelden dat ik rechter ben? Over dat laatste heb ik niet lang geaarzeld: ik vond dat ik, als ik mij op dit openbare sociale medium begeef, niet geheimzinnig moet doen over welk beroep ik uitoefen. Sterker, ik vond het belangrijk dat ik daar open over was, zodat nooit de indruk wordt gewekt dat ik pretendeer bepaalde zaken enkel ‘als mens’ uit te dragen. Zoals Dijkstra in het hoofdartikel terecht schrijft, is de rechter een complexe figuur waarin een individu, een ambtenaar en een ambtsdrager zijn verenigd. Daarin past niet het idee dat bij het doen van uitingen de persoon van de rechter los kan worden gezien van het ambt dat hij vervult. Dat is ook de reden waarom ik van mening ben dat het vermelden van het veelgebruikte zinnetje ‘Tweets op persoonlijke titel’ in de ‘Twitterbio’ voor (in elk geval) de rechter geen waarde heeft.²

Ik ben het dan ook – in grote lijnen – eens met het hoofdartikel. De uitingsvrijheid van een rechter wordt begrensd doordat hij rechter is, en hij moet kritisch durven kijken naar zichzelf en naar de redenen waarom hij bepaalde uitingen doet. Zoals Dijkstra schrijft: ‘Waarom uit ik deze mening of overtuiging eigenlijk, en waarom zo? Welke belangen pleiten daarvoor, maar, ook, welke pleiten daartegen?’

Waar het artikel echter aan voorbijgaat, is dat je je heel goed van sociale media (zoals Twitter) kunt bedienen zonder daarbij meningen of overtuigingen te verkondigen. Ik doe al jaren niet anders. Met mijn Twitteraccount, en sinds een aantal jaar ook via een openbare Facebookpagina, deel en verspreid ik kennis over het rechtersambt en over het mooie en waardevolle werk dat we doen. Ik twitter niet over mijn privéleven en nooit over eigen

1 https://twitter.com/JudgeJoyce_

2 Een Twitterbio is een korte omschrijving die een twitteraar over zichzelf kan vermelden op de hoofdpagina van zijn twitteraccount.

rechtszaken. Ik deel links naar interessante of lezenswaardige uitspraken van rechters die op rechtspraak.nl zijn gepubliceerd en voorzie die van geen andere begeleidende tekst dan de rechtsvraag in – jaja – 140 tekens. Een mening of oordeel zul je mij niet zien verkondigen, ook niet wanneer mij daarom wordt gevraagd (wat zo nu en dan gebeurt). Daaraan voel ik ook geen enkele behoefte. Veelgehoorde misverstanden over de rechtspraak of rechters helder ik op met een verwijzing naar feiten. Soms vestig ik de aandacht op nuance of tegen-geluid wanneer ons wordt verweten wereldvreemd te zijn of anderszins niet te deugen; steeds zonder de discussie op te zoeken of aan te gaan. Ik probeer mensen te betrekken bij de rechtspraak en ze ervan bewust te maken hoe belangrijk het werk dat rechters doen is voor het voortbestaan van de democratische rechtsstaat.

Een misvatting die ik heel vaak signaleer, is dat het door de limiet van 140 tekens per Twitterbericht onmogelijk of moeilijk is om nuance te betrachten. Dijkstra spreekt in haar proefschrift zelfs over ‘persoonlijk en opiniërend commentaar dat, vanwege de beperkte lengte, per definitie weinig genuanceerd zal zijn’.³ Je kunt je afvragen of de mate van nuance altijd samenhangt met het aantal woorden of tekens waarmee iets wordt gebracht, maar los daarvan: Twitter biedt eenvoudig de mogelijkheid om meerdere *tweets* ‘aan elkaar te rijgen’, waarmee indien gewenst, eindeloze betogen kunnen worden gehouden.⁴ Zoals gezegd voel ik geen behoefte om mijn opinie of persoonlijke meningen via social media te delen, dus ik zal van die mogelijkheid niet snel gebruikmaken. Maar stellen dat nuance per definitie zal ontbreken vanwege de 140-tekenlimiet, is feitelijk onjuist.

Wat ik wél belangrijk vind, is dat we uitdragen dat ook rechters mensen zijn. Van vlees en bloed, met emoties, overtuigingen, een visie op de maatschappij, een verleden, een achtergrond. Niet wat die visies en overtuigingen zijn, maar wel dat we ze hebben. Dat dat maakt, dat we op een menselijke manier naar de zaak kijken en geen robots zijn die zonder oog voor nuance een oordeelmatrix toepassen. Maar ook dat we leren om gevoelens, visies en overtuigingen die ons in de weg kunnen zitten, bij onszelf te herkennen en ervan te abstraheren, en dat we ons daarin steeds blijven bekwamen. Via Twitter en Facebook heb ik bijvoorbeeld bericht over cursussen die ik op dat gebied heb gevolgd, zoals de SSR Summercourse ‘rechterlijke oordeelsvorming’ en de SSR Zesdaagse waarin uitgebreid aandacht is besteed aan de valkuilen die je als rechter tegenkomt en moet zien te vermijden.⁵

De tijd dat het rechterlijk gezag een vanzelfsprekendheid was, is voorbij. Het gezag dat van oudsher is ontleend aan en tot uiting komt in symbolieke en mystieke elementen zoals de

3 S. Dijkstra, *De rechter als evenwichtskunstenaar*, Den Haag: Boom juridisch 2016, p. 296.

4 Onder twitteraars wordt zo’n betoog dat uit meerdere tweets bestaat, ook wel een ‘draadje’ genoemd.

5 <https://www.facebook.com/JudgeJoyceNL>, zoek op ‘ochtendwandeling’.

toga, de majestueuze omgeving waarin de rechter rechtspreekt, het feit dat mensen moeten opstaan als de rechter de zaal binnenkomt, kalft af. Rechtsgeleerde en docent aan de Rijksuniversiteit Groningen Hendrik Gommer heeft daar een interessant artikel over geschreven.⁶ Hij noemt die vorm van gezag ‘gezag van bovenaf’: opgelegd, mythisch gezag. Ik noem het ook wel sprookjesgezag. Het baart mij geen zorgen dat die vorm van gezag aan betekenis inboet. Een eenmaal teloorgegaan geloof in een sprookje heeft daarna immers geen kans meer te herleven. Dat is heel anders met de andere door Gommer beschreven vorm van gezag, die hij ‘gezag van onderaf’ noemt. Dat gezag wordt verdiend door het leveren van prestaties, en ook pas na een voortdurende kritische toets door de eraan onderworpenen: de burgers. Het zijn die burgers die het gezag van onderaf aan de rechters toekennen; het bestaat dus bij de gratie van hun acceptatie. In een steeds opener wordende democratie wint die vorm van gezag aan betekenis: iedereen kan, meestal via internet, zijn mening over van alles openbaren – dus ook over rechterlijke beslissingen – en daarmee blijf geven van de mate van zijn vertrouwen. Het van bovenaf opgelegde mythisch gezag, dat meer uitgaat van wat Gommer noemt ‘naïef vertrouwen’ en van een bepaalde mate van passieve onderworpenheid, verliest daarmee aan terrein en kracht. Daar ben ik zoals gezegd niet rouwig om. Gezag van onderaf kan, in tegenstelling tot gezag van bovenaf, immers worden versterkt, bestendigd en – zo nodig – hersteld. Dit kan door rechtszaken op een vlotte en kundige manier af te doen, door vonnissen in heldere taal op te schrijven én door te communiceren met de samenleving in plaats van op een onoverbrugbare afstand te staan. Wanneer we fouten maken, kunnen we laten zien dat we dat ons als rechters en als organisatie aantrekken en dat we ermee aan de slag gaan. Vertrouwen dat zijn basis heeft in gezag van onderaf is daarom vele malen duurzamer en waardevoller dan vertrouwen dat is ontleend aan gezag van bovenaf: waar mythisch gezag uitgaat van macht, gaat gezag van onderaf uit van kracht. Daarbij past ook, dat we kritiek uit de samenleving niet vrezen of afhouden, maar juist ter harte nemen. Gommer schrijft daarover terecht dat kritiek het mythisch gezag ondermijnt, maar juist versterkend kan werken voor het gezag dat van onderaf wordt toegekend.⁷

Net als Dijkstra ben ik van mening dat rechters sleutelfiguren zijn binnen de rechtspraak, die bij uitstek iets over de rechter, het recht en de rechtspraak kunnen zeggen. En ja, het is een kwestie van balanceren. De titel van haar proefschrift, ‘De rechter als evenwichtskunstenaar’, is wat dat betreft heel treffend. Anders dan Dijkstra vind ik echter niet dat de rechter, die mee wil helpen om de rechtspraak een gezicht te geven, er goed aan doet om de media van televisie, radio, dagbladen,⁸ opiniebladen en de sociale media te mijden. De in Dijkstra’s ogen wel acceptabele en, zoals ze het kenschetst, ‘veiliger’ alternatieven die ze

6 H. Gommer, ‘Afscheid van het mythisch gezag’, *Trema* 2008/2, p. 54-59 (onder andere te vinden op pure.uvt.nl).

7 Gedeeltelijk ontleend aan een column die ik eerder (16 juni 2015) schreef voor nrc.nl (zie www.nrc.nl, ‘De Togacolumn: Ook de rechter kan zijn gezag zelf verdienen’).

8 In het hoofdartikel zijn dagbladen in de opsomming niet genoemd, in het proefschrift wel: Dijkstra 2016, p. 297.

noemt in haar proefschrift, te weten het schrijven van een dissertatie, van een boek over de rechtspraak of van artikelen in vaktijdschriften en het geven van voorlichting op scholen⁹ (in het hoofdartikel zijn daar nog bijgekomen het schrijven van columns en meewerken aan open dagen), zijn weliswaar inderdaad veiliger, maar ook veel minder effectief. Niet alleen omdat er veel minder mensen mee worden bereikt, maar ook omdat slechts een beperkte doelgroep wordt aangesproken. Sociale media hebben in korte tijd een belangrijke plaats in onze samenleving gekregen en maken er onmiskenbaar deel van uit. Wanneer er op de juiste manier gebruik van wordt gemaakt, zijn ze bij uitstek geschikt om het gezag van onderaf te versterken, juist vanwege de snelheid, het bereik en de directheid ervan. Sociale media stellen ons in staat om zelf onze boodschap naar buiten te brengen en daarbij niet de vertaalslag te hoeven laten maken door een ander medium. Daarmee hebben we in feite goud in handen. Bovendien zijn sociale media niet alleen bedoeld om te zenden, maar ook om informatie op te halen en om te communiceren met de samenleving. Zo kunnen we ons openstellen voor kritische geluiden uit de samenleving, waarmee zoals gezegd het gezag van onderaf is gediend en waarmee het kan worden versterkt.

Tijdens lezingen wordt me vaak gevraagd: ‘Vindt u nu dat alle rechters zouden moeten gaan twitteren?’ Welnee, natuurlijk niet. Een rechter moet er affiniteit mee hebben en het ‘in de vingers hebben’. Is dat niet het geval, dan doet die rechter er goed aan om er niet aan te beginnen. Daar is zelfkennis voor nodig. Ook voor een juiste omgang met sociale media is zelfkennis nodig. Dat is niets anders dan de reflectie die een rechter ook moet betrachten om zijn ambt naar eer en geweten te bekleden en om zich, daarbinnen en daarbuiten, te gedragen ‘zoals een goed rechterlijk ambtenaar betaamt’.¹⁰ Met Dijkstra ben ik van mening dat het daarom heel belangrijk is dat rechters zich scholen en het gesprek over dit onderwerp aangaan, zodat de morele intuïtie wordt gevoed en de balanceerkunst wordt vervolmaakt. De eerder genoemde cursussen waarin ethiek een hoofdrol speelt, zijn daar goede voorbeelden van.

Ervor wegkruipen omdat het eng of spannend is, is geen optie. Het is zaak dat we de alomtegenwoordige sociale media omarmen door ze op een juiste wijze te gebruiken. Als we dat weten te doen, valt er een wereld te winnen, waarin het devies niet moet zijn: gepaste afstand, maar: gepaste benaderbaarheid. Waarin de norm niet moet zijn: onwrikbare ongenaakbaarheid, maar waarin we oog hebben voor de ruimte die er is en we die ruimte ook benutten. Als we daarin slagen, dan helpt dat om het gezag van onderaf nog meer terrein op het mythisch gezag te laten winnen en krijgt het rechtsstatelijk vertrouwen een stevigere, duurzame basis.

⁹ Dijkstra 2016, p. 297.

¹⁰ Art. 5g Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren, tweede bijlage (ambtseed).